

Doç. Dr.

Nuri KARAKAŞ

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, nuri.
karakas@ege.edu.tr

Corresponding Author

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2359-8944>Doktora Öğrencisi
Fatih SELÇUKEge Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tarih Anabilim Dalı
fatihselcuk35@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0505-0539>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 07/12/2021 24/12/2021

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1033599>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Fransız Basınında Şeyh Said İsyanı
Sheikh Said Rebellion in the French Press

Öz

Şeyh Said İsyanı, Gazi Mustafa Kemal Paşa liderliğinde kurulan Türkiye'nin rejimini hedef alan bir isyan hareketidir. Musul meselesi nedeniyle İngiltere ile ilişkilerin gerginleştiği bir dönemde çıkan bu isyan, bölgeye yakın bir konumda bulunan Suriye'de manda rejimi tesis eden Fransa'nın da yakından takip ettiği bir gelişme olmuştur. Türkiye'deki gelişmeleri büyük bir ilgi izlemiş olan Fransız basını da Şeyh Said İsyanı'nı yakından takip etmiştir. Bunda, kamuoyunun yeni rejimin ve atılan modernleşme adımlarının ne denli kalıcı olabileceği sorusuna yanıt araması da etkili olmuştur. Basının önemli bir bölümü, Ankara'daki rejimin modernleşme adımlarının halkta yer yer bir hoşnutsuzluk yarattığı görüşünü paylaşmış ve bunu Doğu Anadolu'da çıkan isyan ile ilişkilendirmiştir. Kimi gazeteler isyanın dini bir sebebe dayandığı görüşünü paylaşırken, kimi gazeteler de isyanın milli bir devlet kurma amacı taşıdığı üzerinde durmuştur. Bunun yanında, aynı dönemde Musul'u Türkiye'ye bırakmak istemeyen İngiltere'nin bu isyanda payı olduğu görüşü de gazetelerde yer bulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Said İsyanı, Kürtler, Fransız Basını, Musul Sorunu, İngiltere

ATIF: KARAKAŞ Nuri, SELÇUK Fatih, "Fransız Basınında Şeyh Said İsyanı", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 7/4 (Aralık 2021), s. (880-908)

CITE: KARAKAŞ Nuri, SELÇUK Fatih, "Sheikh Said Rebellion in the French Press", *Journal of History and Future*, 7/4 (December 2021), pp. (880-908)

Abstract

Sheikh Said rebellion is a rebellion movement targeting the regime of Turkey, founded under the leadership of Mustafa Kemal Pasha. This rebellion, which emerged when relations with England became tense because of the Mosul question, was a event closely followed by France, which established a mandate regime in Syria, which is close to the Mosul. The French press, which followed the developments in Turkey with a great attention, also closely followed the Sheikh Said rebellion. Herein, the public opinion's search for an answer to the question of how permanent the new regime and the modernization steps taken could be was also efficient. A remarkable part of the press shared the view that the modernization steps of the regime in Ankara caused some unrest among the people and associated this with the rebellion in Eastern Anatolia. While some newspapers shared the view that the rebellion was based on a religious reason, some newspapers emphasized that the rebellion aimed to establish a national state. In addition, the opinion that England, who did not want to abandon Mosul to Turkey, had a part in this rebellion, also took place in the newspapers.

Keywords: Sheikh Said Rebellion, The Kurds, French Press, Mosul Question, England

Giriş

Şeyh Said İsyanı, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin rejimini ve toprak bütünlüğünü tehdit eden ilk büyük silahlı ayaklanmadır. 13 Şubat 1925'te Piran'da (Dicle) başlayan Şeyh Said İsyanı'nın niteliği, ortaya çıkış nedenleri ve isyanda İngiliz etkisinin olup olmadığı, dönemin Türk basını ve devlet adamları ile isyanı ele alan araştırmacıların çok yönlü ve farklı değerlendirmelerine konu olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk, yaptığı açıklamalarda Şeyh Said İsyanı'nı, "irtica hareketi" olarak değerlendirmiş ve şeriat perdesi altında Cumhuriyete ve ülkenin birliğine yönelik bir suikast olarak nitelendirmiştir.¹ İsmet İnönü, isyanın "geniş bir irtica hareketi" olduğunu belirterek Atatürk ile benzer bir yaklaşım sergilemiştir. Bununla birlikte Şeyh Said'in İsyanı'nı, "Hilafet kalkmıştır, din tehlikededir, dini kurtarmak lazımdır" davası ile bütün memlekete milli bir hareket olarak değil, bir din hareketi olarak gösterdiğine temas etmiş ve Doğu Anadolu'daki şeyhlik menfaatlerinin kaybedilecek olmasının da isyanı tahrik ettiği görüşünü paylaşmıştır.² Şeyh Said ise, kendisini yargılayan İsyân Bölgesi (Şark) İstiklâl Mahkemesi Savcısı Ahmet Süreyya (Örgeevren) Bey ve mahkeme başkanı Mazhar Müfit (Kansu) Bey'e verdiği cevaplarda şeriat hükümlerinin hükümet tarafından uygulanmasını sağlamak niyetinde olduğunu ve "kıyamının" sebebinin şeriat meselesi olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte mahkemenin savcısına göre Şeyh Said, yargılama süresince isyan harekâtına ilişkin hemen her şeyi bilindiği gibi söylemekten çekinmediği halde, düşük de

1 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 5. Baskı, Ankara 1997, s. 356; M. Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi (Etimoloji-Din-Etnoğrafya-Dil ve Ermeni Mezalimi)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 221. Ayrıca bkz., Müzehher Yamaç, *Fransız Diplomatik Belgelerinde Ağrı İsyanı (1926-1930)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 36; İhsan Ş. Kaymaz, *Şeyh Said Ayaklanmasında İngiliz Parmağı*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014, s. 150.

2 İsmet İnönü, *Hatıralar*, Bilgi Yayınları, 2. Kitap, Ankara 1987, s. 201, 203.

olsa idam cezasında kurtulabilme ihtimalini göz önünde bulundurarak isyanın kürtlük davasıyla ilgili yönüne temas etmemekte ısrarcı olmuştur. Ancak Savcı Ahmet Süreyya (Örgeevren) Bey, isyanın arkasında bulunan Kürdistan Özgürlük (Azadi) Derneği'nin üyesi ve irtibatlısı konumunda bulunan Seyyid Abdülkadir, Kör Sadi ve Mehmet Tevfik'in açıklamalarını dikkate alarak, isyanın dış görünüşü itibariyle dini, "ruhu" itibariyle Kürtçü bir hareket olduğu görüşündedir. İsyanın amacı da bir Kürt devleti kurmaktır.³

Kendilerine gelen bilgi akışı çerçevesinde isyanın niteliğine ilişkin bu değerlendirmeleri yapan dönemin devlet adamlarının yanında, konuyu ele alan çalışmaların genel olarak uzlaştıkları nokta, Şeyh Said İsyanı'nın, hükümetin laiklik doğrultusundaki uygulamalarına karşı çıkması bağlamında dinsel, rejimi hedef alması noktasında karşı devrimci ve merkezi otoritenin bölgedeki ağa-şeyh egemenliğini yıkacağı endişesi nedeniyle çıkmasına dayandırılarak feodal bir hareket görünümünde olduğu yönündedir. İsyanın kürtçü-bölücü yönü genellikle göz ardı edilmemekle birlikte isyandaki ana belirleyici karakterin dini irtica olduğu değerlendirilmektedir.⁴

Şeyh Said İsyanı, çıktığı dönemde ve daha sonraki çalışmalarda, İngiltere'nin bu isyanın çıkmasındaki rolü bağlamında da tartışılmaktadır. Hakkâri bölgesindeki Nesturi ayaklanmasının, İngiltere'nin Musul sorununu Milletler Cemiyeti'ne taşımasının ertesi günü çıkmış olmasındaki gibi Şeyh Said İsyanı'nın da Milletler Cemiyeti'nin Musul sorununun çözümüne yönelik bölgede inceleme yapması için görevlendirdiği Komisyon'un incelemelerine başlamasından iki gün sonra başlamış olması, İngiliz yetkililerinin açıklamalarının tersine rastlantı olarak görülemeyecek derecede dikkati çekmiştir. Dönemin gazetelerinden *Tevhid-i Efkâr* ve *Tanin*'de Şeyh Said'in bildirimlerinin İngiliz uçaklarınca atıldığına yer verilmiş, basın geneline de isyanda yabancı (İngiliz) parmağının olduğuna açıkça veya belli bir kuşku payıyla temas edilmiştir.⁵ İngiliz hükümeti ise "Şeyh Said İsyanı'nın doğrudan doğruya Türkiye tarafından planlanmış olabileceğinden" şüphelenmiş ve bir İngiliz Dışişleri raporuna göre Ankara'nın isyanı bahane ederek Irak sınırına yığınak yapmak niyetinde olduğu ortaya konulmuştur. İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Ronald. C. Lindsay de Türk Dışişleri Bakanlığına, İngiltere'nin isyan ile hiçbir ilgisinin bulunmadığı ve isyanı desteklemediği bilgisini vermiştir.⁶ Ancak Musul meselesinin Milletler Cemiyeti'nde ele alındığı sırada çıkan Şeyh Said İsyanı, İngiltere'nin eline önemli bir koz vermiş, Türklerin Türkiye'deki Kürtlerle bile barış içinde yaşayamadıkları intibamı oluşturarak Türkiye'nin çoğunluğu Kürt unsurundan oluşan Musul üzerindeki iddiasını zayıflatmış ve Musul'un İngiliz mandası altındaki Irak'a bırakılmasını kolaylaştırmıştır.⁷

-
- 3 Ahmet Süreyya Örgeevren, *Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi: Vesikalar, Olaylar ve Hatıralar*, Temel Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2007, s. 15-16; 20-21; 40-41; Uğur Mumcu, *Kürt-İslam Ayaklanması, 1919-1925*, Tekin Yayınevi, 10. Basım, Ankara 1993, s. 124, 131; Kaymaz, *a.g.e.*, s. 110.
- 4 Yamaç, *a.g.e.*, s. 40; Kaymaz, *a.g.e.*, s. 150, 152-153, 155; Ergun Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Doğan Kitap, 2. Baskı, İstanbul 2018, s. 316-317, 538; Metin Toker, *Şeyh Sait ve İsyanı*, Bilgi Yayınları, İkinci Basım, Ankara 1994, s. 22.
- 5 Kaymaz, *a.g.e.*, s.133, 137.
- 6 Mim Kemal Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu, 1918-1926*, İz Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 280; Yamaç, *a.g.e.*, s. 38.
- 7 Ömer Kürkcüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1978, s. 314; Öke, *a.g.e.*, s. 280-281; Yamaç, *a.g.e.*, s. 40-41.

Ömer Kürkçüoğlu incelediği İngiliz belgelerinden hareketle, Musul meselesinin çözüme kavuşturulmamış olduğu bir sırada bağımsızlığa kadar varmayacak bir Kürt isyanının sonuçta İngiltere'ye yarar sağlayabileceği, İngilizlerin Milli Mücadele'nin başındaki tutumlarında olduğu gibi Kürtlere "umut verdiklerinin" de düşünülebileceği, ancak isyan çıktıktan sonra bunun bağımsızlığa dönüşmesinde Kürtlere yardımcı olmaktan kaçındıkları görülmektedir.⁸ Bununla birlikte İngiltere'nin Şeyh Said İsyanı'ndaki etkisine ilişkin müstakil bir çalışma ortaya koyan İhsan Ş. Kaymaz'a göre de isyandaki İngiliz rolüne yönelik ortada somut bir kayıt bulunmamaktadır. Hatta İngiliz Büyükelçisi Lindsay'ın yazışmaları incelendiğinde Londra'nın isyanın tamamen dışında, hatta karşısında olduğu sonucuna varılabilir. Ancak işin gözden kaçırılan boyutu, İngiliz arşiv belgelerinde Azadi Derneği ile ilişkileri olan ve Türklere karşı Nesturileri silahlandıran İngiltere'nin Bağdat Yüksek Komiseri Henry Dobbs gibi bir diplomatın Şeyh Said İsyanı'na yönelik hiçbir gözlemine ve değerlendirmesine rastlanmamış olmasıdır. Kaymaz, İngiliz Dışişleri Bakanlığı arşivinde yaptığı çalışmalar sırasında arşiv yetkililerinden, gizlilik süreleri dolmasına rağmen bazı belgelerin Britanya hükümetinin ulusal çıkarları gereği araştırmacılara kapalı olduğu yanıtını almıştır. Kaymaz'ın vardığı sonuç, Şeyh Said İsyanı'nın Azadi Derneği tarafından tasarlanmış, Dobbs'un bağlantıları kullanılarak İngiltere tarafından kışkırtılmış, Şeyh Said tarafından dinsel öge ve sloganlar kullanılarak genişletilmiş bir dinsel-feodal karşı devrim hareketi olduğu yönündedir.⁹

Bu çalışmada, Şeyh Said İsyanı'nın nedenlerine, niteliğine, amacına ve dış kaynaklı olup olmadığına ilişkin çok yönlü değerlendirmelerin bulunduğu mevcut literatüre, isyanın çıktığı bölgeye komşu olan Suriye'de manda yönetimi kurmuş olan Fransa'nın basını özelinde ne gibi değerlendirme ve gözlemlerin yapıldığını ortaya koyarak katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

İsyanın Çıkış Noktası ve Gelişimi Üzerine Değerlendirmeler

Türk Milli Mücadelesi sürecinde Müttefiki İngiltere ile üstü kapalı bir çıkar çatışması içerisinde olan Fransa, ekonomik ve kültürel nüfuzunu gözeterek bölgedeki politikasında değişime gitmiş ve bu değişimin sonucu olarak 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması'nı imzalamıştır.¹⁰ Bu değişim Fransız kamuoyunda da karşılık bulmuş, basın Yunan ordusu karşısında Ankara hükümetine taraftar bir görünüm çizmiştir. Bu olumlu hava savaşın sona ermesiyle birlikte bozulmuş, Fransızlar Lozan'da kurulan barış masasında yeniden çıkarlarının derdine düşmüşlerdir.¹¹ Fransız kamuoyundaki bu değişimi cumhuriyetin ilk yıllarında görmek mümkündür. Basının önemli bir kısmı, milli bir temelde kurulan bu yeni devletin Fransa'nın ekonomik ve kültürel varlığına ket vuracağını düşünüyor ve eleştirilerde

8 Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 314.

9 Kaymaz, *a.g.e.*, s. 139-141, 155.

10 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri: Fransız Arşiv Belgeleri Açısından (1919-1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 167-170.

11 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 347-348.

bulunuyordu.¹² Bu durum, 1924'ün ilk aylarından itibaren yabancı okulların Ankara'ya tabi kılınmasına yönelik atılan adımlarla daha da netlik kazanmaya başlamıştı. Türkiye'de nüfuz kaybettiklerini düşünen kimi önde gelen gazeteler hükümetlerine “Lozan'ı onaylayın!”¹³ çağrısında bulunuyor ve Türkiye ile uzlaşmalarını öneriyorlardı.¹⁴

Esasında “Mustafa Kemal Paşa Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderini mutlak bir şekilde ele almıştır”¹⁵ diyen İstanbul'daki Fransız temsilciler Ankara'nın otoritesini çok önceden tanımış bulunuyordu, fakat gerek Lozan'dan sonra değişen siyasi şartlar gerekse birtakım önyargılar, burada bulunan diplomatik çevrelerde genç cumhuriyetin ne denli kalıcı olabileceği şeklinde şüphelere de neden oluyordu. O tarihlerde Fransa, tıpkı İngiltere gibi ne Lozan'ı onaylamış ne de büyükelçiliğini İstanbul'dan Ankara'ya taşımıştı¹⁶. İstanbul'daki Fransız diplomatlar şehirdeki muhalif havadan fazlasıyla etkilenmiş görünüyorlardı. Bu durum, Paris'e gönderilen raporlarda kendini açıkça belli ediyordu.

İstanbul'daki Fransız diplomatların raporlarına göre Türkiye'deki “otoriter rejim” halk nezdinde gerçek manada onay görmüş değildi. Bu durum, Mustafa Kemal Paşa'nın ve kurduğu rejimin ne denli kalıcı olabileceği sorusunu sormalarına neden oluyordu.¹⁷ İstanbul Yüksek Komiserliği, saltanatın kaldırılmasından birkaç gün önce Paris'e yazdığı bir raporda Mustafa Kemal'in fikirlerinin Türk halkının geleneklerine zıt olduğunu belirtiyor ve şöyle diyordu: “Kendimizi Mustafa Kemal'e şartlayarak büyük bir hata yapıyoruz. Çünkü bu ülkede dini geleneklere karşı olan bir adamın veya bir düşüncenin zaferi sadece bir günlüktür”.¹⁸ Bazı raporlara göre 3 Mart 1924'te hilafetin kaldırılması ve eğitimin birleştirilmesi ile başlayan laikleşme, dini kesimde belirli bir muhalefet yaratmıştı. Bu muhalefet özellikle Doğu illerinde taraftar buluyor, köylüler “dinlerine olan sadakatlerini” sürdürmeye devam ediyorlardı. Ayrıca, ordu içerisinde de memnuniyetsizlik olduğu raporlarda öne sürülen bir husustu. Nisan 1924'te kaleme alınan bir raporda şöyle denmekteydi: “Pek çok subay hükümete hizmet etmektense ordudan ayrılmaya hazırdır”¹⁹. 1924'ün sonlarına gelindiğinde

12 Fatih Selçuk, *Fransız Basınında Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi (1922-1938)*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 2020, s. 83-95. Auguste Gauvain cumhuriyetin ilanından sonra şunları yazıyordu: “(...) Türkiye en fazla yedi ila sekiz milyonluk bir nüfusa indirgenmiştir ve bu insanlar sebze, meyve (...) yetiştirmek gibi en temel becerilerden yoksundur(...) Hristiyanlardan zar zor kurtulmuş olan Türkler, yabancıların yardımı olmadan yapamayacaklarının farkındalar. Sanayi, ticaret ve hattâ tarım için vazgeçilmez olan insan gücünden yoksunlar(...)”. Bkz., Auguste Gauvain, “La République Turque”, *Journal des Débats*, 1 Kasım 1923, s. 1; Selçuk, a.g.e., s. 87-88.

13 *Le Temps*, 5 Ocak 1924, s. 1.

14 Selçuk, a.g.e., s. 170-200.

15 Pınar Dost-Niyego, *Le Bon Dictateur-L'image de Mustafa Kemal Atatürk en France (1919-1938)*, Libra Yayınları, İstanbul 2014, s. 149. Fransa'nın İstanbul Yüksek Komiseri Defrance'dan Başbakan Millenard'a mektup. 29.06.1920.

16 Ankara ile yakın temasları bulunan Fransız gazeteci Berthe Georges-Gaulis, kaleme aldığı bir mektupta şöyle diyordu: “Türkiye'deki durum çok belirsiz, ama bizimki...”. Bkz., Aliye Pekin Çelik ve Zeynep Kocabıyıklıoğlu Çeçen, *Berthe Georges-Gaulis'den Mektuplar*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2021, s. 142. Georges-Gaulis'ten Mareşal Layutey'e mektup. 14.05.1924.

17 Dost-Niyego, a.g.e., s. 145.

18 Dost-Niyego, a.g.e., s. 230. Fransa'nın İstanbul Yüksek Komiseri General Pellé'den Dışişleri Bakanlığı'na telgraf, 28.10.1922. Burada “éphémère” sıfatı kullanılmıştır. “Bir günlük”, “gelip geçici” anlamındadır.

19 Dost-Niyego, a.g.e., s. 182. Ankara'dan gelişmeleri takip eden Fransız gazeteci Georges-Gaulis'in kaleme aldığı mektuplar, en azından cumhuriyetin ilk aylarında, Mustafa Kemal Paşa'nın gücünü

Mustafa Kemal Paşa'nın en yakınlarının yeni bir parti (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası) kurarak muhalefet saflarına geçmeleri Fransızların yeni rejimin geleceğine dair görüşlerini perçinliyordu. Yeni parti, Fransa'nın İstanbul'daki temsilcisi Jesse-Curely'nin ciddi manada dikkatini çekmişti;²⁰ basın da Halk Fırkası içerisinde "gizli kalmış" muhalefetin artık açığa çıktığını yazıyordu.²¹

Cumhuriyet'in ilk muhalefet partisinin kurulmasından üç ay sonra, 1925 Şubat'ında Doğu Anadolu'da meydana gelen Şeyh Said İsyanı, Fransız temsilcilerin yeni rejim üzerine yaptıkları değerlendirmeleri sıklaştıran bir etken oldu. Basına göre mevcut muhalefete ve yer yer kendini gösterdiği söylenen hoşnutsuzluğa şimdi yenileri eklenmişti. Dahası bu isyan, İngiltere ile Türkiye arasında gerilime sebep olan ve Suriye'de bir manda rejimi tesis etmiş olan Fransa'yı da yakından ilgilendiren Musul'a yakın bir bölgede başlamıştı. Bu bakımdan Fransız gazeteleri, gerek Türkiye'deki rejimin geleceği, gerekse Ortadoğu'daki dengelerin değişme ihtimalini göz önünde bulundurarak Şeyh Said İsyanı'nı yakından takip etmiş ve çeşitli değerlendirmelerde bulunmuşlardı. Bu hususta basının, kimi noktalarda İstanbul'daki Fransız diplomatik temsilciler ile paralel bir görüş benimsediği görülebilmektedir. *Le Matin*, 1929 gibi geç bir tarihte dahi şu ifadeleri kullanıyordu: "(Muhabirimiz) Osmanlı İmparatorluğu'nun, İslamcılığın, haremelerin ve kapitülasyonların yıkıntıları arasından Mustafa Kemal'in evrenin en çok imrenilen bölgesinde modern ve dayanıklı bir devlet yaratıp yaratamayacağını anlamaya çalışıyor"²² Bir başka gazeteci de genç cumhuriyetin dışarıda önyargı ile izlendiğini yıllar sonra şu ifadelerle itiraf ediyordu: "Zamanında Kemal'in bu hareketi (inkılâpları) anlaşılammıştı. Saçma bulunmuştu. Türkiye'nin geleceği belirsizdi. Zira Türkiye, savaş neticesinde harap olmuştu, sanayi ve ticareti ellerinde bulunduran Rumlardan da ayrılmıştı"²³

13 Şubat 1925'de başlayan Şeyh Said İsyanı, ilk olarak Fransız gazetelerinin 25 Şubat 1925 tarihli nüshalarında kısa haberler şeklinde yer bulmuştur. Çıkan ilk haberlerde Kürdistan'ın ve Kürtlerin Ankara'ya karşı ayaklandığı belirtilerek Şeyh Said'in yayınladığı İslami bir bildiriye yer verilmekte, fakat bu isyanın amacının ne olduğunun o an için tam

ve popülerliğini koruduğu üzerinde durmaktadır. Bkz., Çelik ve Çeçen, *a.g.e.*, s. 131-132. Georges-Gaulis'ten Mareşal Layutey'e mektup. 19.02.1924. Gaulis'in hilafetin kaldırılmasından sonra kaleme aldığı mektuplara bakıldığında ise onun da Mustafa Kemal Paşa'nın çevresinde bir muhalefet oluştuğunu sezdiği görülmektedir. Bkz., *A.g.e.*, s. 138-141. Georges-Gaulis'ten Mareşal Layutey'e mektup. 10.03.1924.

20 Dost-Niyego, *a.g.e.*, s. 185. Fransa'nın İstanbul Temsilcisi Jesse-Curely'den Başbakan Edouard Herriot'a mektup. 24.11.1924.

21 Selçuk, *a.g.e.*, s. 318-329.

22 *Le Matin*, 7 Ağustos 1929, s. 1.

23 Pierre Vitoux, "L'Épopée Turque et Son Héros", *Le Petit Parisien*, 29 Ekim 1938, s. 1, 3; Selçuk, *a.g.e.*, s. 375. O yıllarda Türkiye'yi yakından takip eden İngiliz tarihçi Arnold Toynbee de benzer bir tespitte bulunarak şu ifadeleri kullanmaktadır: "Bu şartlar içinde, modern Türk tarihinin eğiliminin Batıda yanlış anlaşılmasında şaşılacak bir yan yoktur. Bu yüzden de Batılı gözlemcilerin Türkiye'nin yakın geleceği üzerine yaptıkları 'kehanet'ler hep yanlış çıkmıştır(...) Batılı gözlemcilerin çoğu, Türklerin ilerledikleri yönde yanlışlar ve onlara bu yöne doğru yol gösteren yıldızı görememişlerdir. Bu körlüğün nedeni, Türklerin bu maceralı yola çıktıkları ilk noktaya objektif bir bakış atmakta gösterdikleri başarısızlıktır". Bkz., Arnold Toynbee, *Türkiye: Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, çev. Kasım Yargıcı, Milliyet Yayınları, Ankara 1971, s. 24-25. Fransız kamuoyunun da Türkiye'ye bakışında 1920'ler ile 1930'lar arasında büyük bir fark söz konusu olduğunu belirtmek ve yapılan değerlendirmeleri bu çerçevede yorumlamak gerekir. Bkz., Selçuk, *a.g.e.*, s. 368-399.

olarak bilinmediği de vurgulanmaktadır²⁴. Bir gün sonra, 26 Şubat 1925 tarihli gazetelerde isyan ile ilgili daha fazla habere rastlanmaktadır. Artık gazeteler silahlı bir Kürt isyanının farkındadır. *Journal des Débats*, “Kürdistan’da devrimci hareketler” olarak bahsettiği silahlı hareketi “Kürdistan’da isyan” başlığıyla kısa bir haber şeklinde okuyucularına duyurmaktadır. Haberde, kimi Türk jandarma birliklerinin isyancılara katıldığı belirtilmekte ve Kürtlerin bu isyanının genç Türkiye’nin aşırılıklarının (radicalisme) doğuracağı sonuçlardan ilki olduğuna dikkat çekilmektedir.²⁵ *L’Œuvre* gazetesi ise “Kürt İsyanı Batı’ya Doğru İlerliyor” başlıklı haberinde isyancıların sayısının yirmi bin olduğunu açıklamakta ve daha önce ordudan atılmış olan yüz elli subayın isyancılara katıldığını da eklemektedir.²⁶ Ülkenin önde gelen gazetelerinden *Le Journal*, İstanbul kaynaklı haberlere dayandırarak, “Kürt isyanı hızlı bir şekilde genişliyor. İsyanların amacı bağımsız bir Kürdistan kurmak ve hilâfeti yeniden tesis etmektir. İslam adına Türkiye’ye savaş açan Şeyh Said’e bağlı 7.000 kişi olduğu tahmin ediliyor”²⁷ demektedir. Bir diğer önde gelen gazete olan *Le Matin*, bu isyanın İngilizler tarafından çıkarıldığını ima etmekte ve şöyle demektedir: “Yaklaşık 7.000 Kürt’ten oluşan isyan hareketinin başında bulunan Şeyh Said, İngilizlerin bağımsız bir Kürdistan kurmayı amaçlayan eski projesini sürdürüyor. Aynı zamanda Şeyh Said kendi lehine bir hilâfet tesis etmek niyetindedir”.²⁸ 27 Şubat 1925 tarihli *Excelsior* gazetesi ise Doğu Anadolu’nun bir haritasını yayınlarken “Kürdistan’da devrimci hareket” tabirini kullanmakta ve giderek yayılan bu hareketin Ankara rejimine ve onun inkılâplarına karşı bir tepki olduğunu dile getirmektedir.²⁹

Görüleceği üzere Fransız gazetelerinin ilk izlenimleri genellikle bir “Kürt isyanı” çıktığı ancak bu isyana ilişkin detaylı bir haber alınmadığı yönündedir. İlerleyen günlerde ise gazeteler, isyan ile ilgili çeşitli tespitlerde bulunmaya ve yorumlar yapmaya başlamışlardır. En fazla üzerinde durulan konu, bu isyanın neden, nasıl ve hangi temeller üzerinde çıktığıdır. Kürtlerin bağımsızlık istediği ve Şeyh Said’in yeni bir hilâfet kurmayı hedeflediğidir. Kimi gazeteler de İngilizlerin Musul konusunda Türkiye’yi zor durumda bırakmak için böyle bir isyan tertiplemediği üzerinde durmaktadır. Basında yer alan bu görüş Fransa’nın Bağdat Yüksek Komiserliği’nce de paylaşılmakta ve şu ifadelerle dile getirilmektedir:

“Kürt isyanı birdenbire, kendiliğinden ortaya çıkmadı. Kürdistan dağları yabancıların desteği ve kışkırtmasıyla ayaklandı. İsyan işareti İstanbul’daki Kürt çevrelerinden geldi. Bu bölgede ortaya çıkan olaylar, İngilizlerin uğradıkları yenilgiden sonra hiç affedemedikleri M. Kemal’e ve Ankara’daki Meclis’e karşı yürüttükleri siyasetin bir parçasıdır”.³⁰

24 “Le Kurdistan Révolte Contre Angora”, *Le Petit Journal*, 25 Şubat 1925, s. 3; “Les Kurdes Se Soulèvent Contre Angora”, *Le Peuple*, 25 Şubat 1925, s. 3; “La Révolte Kurde”, *Le Radical*, 25 Şubat 1925, s. 3; “Une Révolte En Turquie”, *L’Œuvre* (Paris), 25 Şubat 1925, s. 3.

25 “La Révolte Au Kurdistan”, *L’Action Française*, 26 Şubat 1925, s. 3.

26 “La Révolte Kurde S’Etend Vers L’Ouest”, *L’Œuvre* (Paris), 26 Şubat 1925, s. 3.

27 “La Révolte du Kurdistan Gagne du Terrain Dans Plusieurs Vilayets”, *Le Journal*, 26 Şubat 1925, s. 3.

28 “L’Insurrection Kurde S’Étend”, *Le Matin*, 26 Şubat 1925, s. 1.

29 “La Révolte Des Insurgés Du Kurdistan Prend Une Extension Considérable En Turquie”, *Excelsior*, 27 Şubat 1925, s. 6.

30 Yamaç, *a.g.e.*, s. 39-40; Öke, *a.g.e.*, s. 280.

Şeyh Said İsyanı'nın İngilizler tarafından çıkarılan ve desteklenen bir hareket olduğunu yüksek sesle dile getiren gazetelerin başında, aynı zamanda komünist partinin de resmi yayın organı olan *L'Humanité* gelmektedir³¹. *L'Humanité*, Şeyh Said İsyanı'nı "İngiliz emperyalizminin ve sermaye çevrelerinin bir oyunu" olarak gördüğünü sıklıkla vurgulamaktadır. Gazeteye göre bu isyanın karakteri önem arz etmektedir. Her ne kadar Ankara hükümeti halkın cehaletinden faydalanan bir kişinin dini kullanarak isyan ettiğini açıklasa da burada başka şeyler de aramak gerekmektedir. Gazetenin dikkat çektiği ifadeler şu şekildedir: "*Kürdistan'ın İngiliz (Musul petrolü!) ve Fransız nüfuz bölgelerine olan yakınlığı şu soruyu akla getiriyor: Hangi emperyalizm veya hangi kapitalist gruplar Türkiye'deki isyancıları besliyor?*"³²

Le Gaulois gazetesinden Robert Charlet, Ankara hükümetinin ilk başta ciddiye alması da artık günden güne yayılan bir isyan ile karşı karşıya olduğunu belirtmektedir. İsyan hakkında çeşitli iddialar ortaya atıldığına dikkat çeken Charlet, şu an için görünen tek şeyin, Şeyh Said'in yayınladığı ve insanları cumhuriyetçi rejime karşı "Allah saflarına" çağırdığı bildiri olduğunu vurgulamaktadır. Charlet'in aktardığına göre İngiliz *Times* gazetesi muhabiri, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Trabzon ve İstanbul'da sıkıyönetim istediğini belirtmektedir. Charlet'e göre eğer bu bilgi doğruysa, isyan dallanıp budaklanıp Türkiye'nin tüm bölgelerine yayılabilecek güçte olabilir. Zira Trabzon ve İstanbul Kürdistan'dan, yani isyanın çıktığı yerden çok uzaktır ve buralarda sıkıyönetim ilan edilecek olması isyanın yarattığı tehlikeye işaret etmektedir.³³

Le Petit Journal gazetesi de isyanın giderek yayılmaya başladığını belirtmektedir. Kuzeyde, özellikle de Karadeniz kıyısına doğru bir yayılma söz konusudur. İngiliz *Exchange Telegraph* kaynaklı³⁴ haberde, Türk ordusunun isyancı liderlerin bulunduğu "Haten" (?) adlı köyü bombaladığının söylendiği belirtilmekte ve bombalanan Hatén köyü (?) sakinlerinin paniğe kapıldığı aktarılmaktadır. Gazeteye göre bu isyan, hem siyasî ve hem de dini bir harekettir. İsyancılar bir Kürt devleti kurmak ve hilâfeti yeniden tesis etmek istemektedirler.³⁵

Le Figaro gazetesinden Alfred Mallet yayınladığı yazıda, "Bu (isyan) küresel petrol mücadelesinin (yalnızca) bir bölümüdür" demekte ve İngiltere'ye dikkat çekmektedir. Mallet'e göre Lozan Antlaşması Kürtleri ve Türkleri "Sünni Müslüman" çatısı altında tek bir ulus olarak ele almıştı. Fakat Kürtlerin bağımsızlık arzuları devam etmekteydi. Cesaretli ve sabırlı bir şekilde bugünü beklemişlerdi. Bugün nihayet isyan bayrağını çekmiş ve Ankara'nın "din-karşıtı fanatizmine" muhalif olan Müslümanları etraflarında toplayabilmek adına bu isyanlarına dini bir renk vererek hilâfeti yeniden tesis edeceklerini ilan etmişlerdi.³⁶

31 Dönemin Fransız gazetelerinin ideolojik konumlanmalarını açıklayan bilgiler için bkz., Akyüz, *a.g.e.*, s. 14-20; Selçuk, *a.g.e.*, s. XXI-XXIII.

32 "Dans Le Proche Orient", *L'Humanité*, 26 Şubat 1925, s. 5.

33 Robert Charlet, "Le Soulèvement Kurde", *Le Gaulois*, 26 Şubat 1925, s. 3.

34 "La Révolte Dans Le Kurdistan", *L'Intransigeant*, 26 Şubat 1925, s. 1.

35 "La Révolte Contre Angora", *Le Petit Journal*, 26 Şubat 1925, s. 1.

36 Alfred Mallet, "La Révolte des Kurdes", *Le Figaro*, 27 Şubat 1925, s. 1. Aynı gazetenin üçüncü sayfasında verilen "Kürt İsyanı" başlıklı kısa haberde de Kürtlerin "eski monarşiyi" yeniden tesis etmek amacıyla ayaklandıkları da belirtilmektedir. Bkz. "La Révolte des Kurdes", *Le Figaro*, 27 Şubat 1925, s. 3.

Journal des Débats gazetesinden Auguste Gauvain ise Türkiye’de olanlar hakkında kapsamlı bir yazı kaleme almış ve şu ifadeleri kullanmıştır:

“Ankara hükümetinin yalanlamalarına rağmen şurası kesin ki Kürtler Türklere, dahası Türko-Kemalist Cumhuriyet’e karşı tamamen isyan halindedir. İlk başlarda bu isyanın Ergani şeyhi Şeyh Said tarafından ayaklandırılan birkaç kişi tarafından başlatılan bir hareket olduğu öne sürüldü. Fakat isyan kısa sürede pek çok yere yayıldı. Kemalizmin “kör idarecileri” dışında, Anadolu’daki nüfusun uzun süredir gayri memnun olduğu ve bu memnuniyetsizliğini göstermek için fırsat kolladıkları bir gerçektir.”³⁷

Anadolu’da belirli bir hoşnutsuzluk olduğu üzerinde duran Gauvain’e göre her ne kadar İngilizlerin bu isyanı körüklemiş olabilecekleri düşünülse de, isyanın asıl sebeplerini içeride aramak gerekmektedir. Öncelikle Sevr Antlaşması, özerk bir Kürt rejimi tesis ediyordu. Ancak Kemalistler, Kürtler Müslüman oldukları için onları Türk olarak kabul etmiş ve ayrıcalık taleplerini “saçma” bulmuştu. Gauvain’e göre Kemalistler, Anadolu’nun kadim milleti olan Ermenileri sürmüş ve “tutkulu Müslümanları” fanatikleştirerek diğer Hıristiyanları da başlarından atmışlardı. Daha sonra, artık gerçek karakterlerini ortaya çıkarabileceklerini, hilâfeti ve saltanatı kaldırabileceklerini ve Auguste Comte, Robespierre, Napoleon Bonaparte ve Emile Zola’nın düşüncelerinin “korkutucu” bir karışımı üzerine laik bir devlet tesis edebileceklerini sanmışlardı. Kısacası Kürtler, bu politikalara karşı tepki göstermekteydiler. Gauvain’e göre bu şartlar altında Kürtlerin Kemalizm karşısında içeriden müttefik bulmaları hiç de zor değildir. Öncelikle ilk müttefikleri, Ankara’nın yeni başkent olmasından ötürü eski önemini yitiren İstanbul ve orada etkinliğini sürdüren İttihat ve Terakki örgütü olacaktır. Bunun yanında Mustafa Kemal’in Milli Mücadele yıllarından Hıristiyanlara ve Batı’ya karşı kullandığı panislamist ajanlar, hilâfetin kaldırılmasının ardından “karşı tarafa” geçmeye başlamışlardır. Anadolu köylüsünün sefil durumu ve salgın hastalıklar da halk arasında Kemalizm’e karşı genel bir hoşnutsuzluk yaratmaktadır. Tüm bunlar, Kürtlerin elini güçlendirebilecek hususlardır.³⁸

Henry Barde da Auguste Gauvain ile benzer bir tutum takınmaktadır. Kaleme aldığı yazısında isyan hakkında öncelikle “*Din mi petrol mü?*” sorusunu soran ve pek çok ihtimali değerlendiren Barde, halifeyi “kovmuş” olan Mustafa Kemal’in kendisini halife olarak atamak istediğinin herkes tarafından bilindiğini belirtmektedir. Bu sebeple Şeyh Said, kendi aday olan II. Abdülhamid’in oğlu Selim’i öne sürmek istemiştir. Barde’a göre bu, isyanın sebepleri arasında görülebilecek bir husustur. Bir diğer olası sebep ise Sevr Antlaşması’nın Kürdistan için özel bir statü tanıdığı olmasına rağmen Lozan Antlaşması’nın bu statüyü geçersiz saymasıdır. Bir Kürt devletini geçersiz saymasına rağmen Lozan, iki millet arasındaki farklılıkları silememiştir. Çünkü Türkler Turani bir halktı ve Kürtler öyle sanıldığı gibi Türk değildi.³⁹

La Lanterne gazetesinde yer alan kapsamlı bir değerlendirmeye göre bu isyan Ankara’yı endişelendirmektedir. Çünkü Kürt hareketinin etrafında toplananlar genellikle “Ankara’nın ateist hükümetinin ayaklar altında aldığı” hilâfetin ve *Kur’an*’ın geleneklerine bağlı olan

37 Auguste Gauvain, “L’Insurrection Kurde”, *Journal des Débats*, 27 Şubat 1925, s. 1.

38 Auguste Gauvain, “L’Insurrection Kurde”, *Journal des Débats*, 27 Şubat 1925, s. 1.

39 Henry Barde, “La Révolte Kurde”, *L’Œuvre* (Paris), 27 Şubat 1925, s. 3.

kimselerdir. Bu bakımdan, hükümetin din karşıtı politikaları bu isyanın çıkmasında birincil sebep olarak görünmektedir. İsyanın Ankara'yı korkutmasındaki asıl sebep ise Musul'dur. Zira Ankara'nın Musul meselesinde İngiltere'ye karşı kullandığı en büyük argüman, orada Türklerin yaşadığıdır. Fakat bu isyan, bunun pek de doğru olmadığını gösterebilecek kadar tehlikeli bir boyuttadır. Bu durumun İngiltere'ye yarayabileceği üzerinde duran gazete, "İngilizler Kürt isyancılara yardım edecek mi?" sorusunu sormaktadır.⁴⁰

Le Petit Journal, bu noktada göz ardı edilemeyecek bir diğer tesadüfe, yani isyanın zamanlamasına dikkat çekmektedir. Zira isyanın çıktığı şu günlerde Milletler Cemiyeti de Musul konusu ile ilgilenmektedir. Bu noktada Türkler, Musul konusunda öne sürdükleri tez ve iddialara destek olarak "Kürtlerin Musul bölgesinde çoğunluk olduğunu ve bu ulusun Türkiye'ye içtenlikle bağlı olduğunu" savunmuşlardı. Fakat "Türkiye'ye içtenlikle bağlı olduğu" öne sürülen Kürtler, Türklere karşı isyan etmişlerdi. Gazeteye göre bu durum, diğer gazetelerde de dillendirildiği üzere, Türkiye'nin Musul'da zor duruma düşmesine sebep olabilirdi.⁴¹ *L'Humanité* de bağımsız bir Kürdistan'ın kurulmasına kadar gidebilecek olan bu isyanın "İngiliz emperyalizminin" bölgede, özellikle de Musul'da öne sürdüğü tezleri destekleyebileceğine dikkat çekmektedir.⁴²

Türkiye'yi yakından tanıyan Jacques Bainville de konu ile ilgili bir yazı kaleme almıştır. Türkiye Cumhuriyeti ile Kürtler arasında yaşananları bir aksaklık olarak değerlendiren Bainville, bu durumun Türkiye için iki yönden acı verici olduğunu belirtmektedir. Bainville'e göre demokratik bir şekilde halkın genel iradesiyle kurulduğu söyleyen bir hükümet için halkın bir bölümü tarafından tepkiyle karşılanmak hoş olmayan bir durum olsa gerektir. Türkiye gibi Müslüman bir ülkede din ile devleti tamamen birbirinden ayırarak büyük bir devrim gerçekleştirerek biraz "ileri giden" cumhuriyetçi Türklerin başına gelen tam anlamıyla budur. Doğu'nun tüm reformcuları gibi, cumhuriyetçi Türkler de tek seferde hızlı bir şekilde Batılılaşmak istemişlerdi. Türkiye'nin Asya tarafında yaşayan Kürtler ise bu ilerlemeyi tam olarak benimsememiş ve dini uygulamalardan şikâyet etmişlerdi. Bu, onların isyanında sağlam bir dayanak oluşturmuştu. Bainville'e göre Türklerin canını sıkıyan bir diğer husus ise, Türkiye'nin hak iddia ettiği ve kendileriyle gönül bağı taşıdıklarını öne sürdükleri Musul'un hemen yukarısındaki Kürtlerin kendilerine isyan etmesiydi. Türklerin kardeş olduklarını öne sürdüğü bu ulusun isyan etmesi, Türklerin Musul konusunda öne sürdüğü argümanları çürütebilecek nitelikteydi.⁴³ *Le Radical* gazetesi de benzer görüşler dile getirmektedir. Gazeteye göre bu isyan Ankara'yı çeşitli noktalarda endişelendirmekte ve zora sokmaktadır. Öncelikle isyan, Türkiye'de hilâfet özlemi duyan çeşitli çevreleri "ateist" Ankara'ya ve onun din siyasetine karşı bir araya getirebilecek kadar tehlikelidir. Ayrıca, Ankara'nın Musul konusunda öne sürdüğü argümanların gücünü yitirmesi anlamına da gelebilir.⁴⁴

40 "Pour Le Coran.. Ou Pour Le Mossoul?", *La Lanterne*, 27 Şubat 1925, s. 1.

41 "Le Révolte Des Kurdes Contre Angora", *Le Petit Journal*, 27 Şubat 1925, s. 1.

42 "Le Conflit du Proche-Orient", *L'Humanité*, 27 Şubat 1925, s. 3.

43 Jacques Bainville, "Les Kurdes Soulèvés Contre La République d'Angora", *La Liberté*, 27 Şubat 1925, s. 1.

44 "La Révolte Des Kurdes", *Le Radical*, 27 Şubat 1925, s. 1.

Le Gaulois gazetesinden Robert Charlet, isyanı “Türkiye’de halife etrafında toplanabilecek tüm grupları bir araya getirmeye çalışan” bir hareket olarak nitelendirmektedir. Bu isyan, Kemalist rejimin uygulamalarına karşı genel bir protesto ve İslami bir yöne sahip topyekûn bir isyan hareketine dönüşebilecek bir potansiyele sahiptir. Ayrıca Anadolu’daki sefalet ve yönetim acizliği de halkın hükümete karşı gösterebileceği olası bir reaksiyonda göz ardı edilmemesi gereken sebeplere dendir. Kemalistler, askerlerin “Allah adına savaştığını” öne süren bu harekete karşı silaha sarılmak istememelerinden çekinmektedir.⁴⁵ Bu yazıdan bir gün sonra yayınlanan başka bir yazısında da benzer ifadeleri tekrar eden Charlet, İngiltere’deki kimi diplomatik çevrelerde, bu isyanın Türklerin Musul sınırına birlik yığmasına sebep olacağı ve Milletler Cemiyeti’nin Ankara karşıtı bir karar alması durumunda bu birliklerin Musul’a girebileceği endişesi olduğunu belirtmektedir.⁴⁶

Paris-Midi gazetesinden “Bir Diplomat” isimli yazar, isyan ve Kürtler hakkında detaylı görüşler dile getirmektedir. Yazar, henüz küçük bir çocukken okuduğu bir coğrafya kitabında gördüğü “Kürdistan” kelimesini hâlâ hatırladığını söylemektedir. Kürtlerin 17. yüzyıl itibarıyla İstanbul’un otoritesi altına girdiklerini ve kendilerine has bir dil konuştuklarını belirtmekte, bir zamanlar “Ermenileri katlettiklerini” eklemeyi de ihmal etmemektedir. Ona göre Yakın Doğu’nun önemli bir kısmında yaşayan ve “yeni Osmanlı Cumhuriyeti”nin ne milliyetçiliğini ne modernizmini ne de laikliğini desteklemeyen Kürtler, Mustafa Kemal’e ve onun Milli Meclisi’ne karşı ayaklanıyorlardı. Görüldüğü kadarıyla, II. Abdülhamit’in çocuklarından birinin başına geçeceği bir hilâfeti yeniden tesis etmek istiyorlardı. Eğer devrik padişahın çocukları bu hususta İslam dünyası tarafından da desteklenirlerse, bu ihtimalin gerçekleşmesi işten bile değildir. Ona göre Kürtler, bugüne kadar hiçbir zaman kendi hesabına bir şeyler yapmış bir millet değildir, hep birilerinin maşası olmuşlardır. Siyasî arenada yer almak arzusu taşıdıklarından veya Türkler tarafından “yüzülen” Ermenilerin topraklarına göz diktiklerinden isyan etmiş değillerdir. Çünkü ne bir devlet kurmak ne de siyasi arenada boy göstermek için gerekli olan siyasi bilinçten yoksundurlar. Bu ifadelerden sonra yazar, son olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “*Sevr ve Lozan Antlaşmalarından sonra Kürtler ile de yeni bir antlaşma parafe etmek durumunda kalınacak mı? Umuyoruz ki seleflerinden daha yekpare ve daha iyi olurlar*”.⁴⁷

Fransa’nın önde gelen gazetelerinden *Le Temps* da bu isyanın sebepleri hakkında diğer gazetelerle mutabıktır. Gazetenin İstanbul özel muhabirinden aktarıldığına göre bu isyanın çeşitli sebepleri vardır. Öncelikle bu isyan Ankara’nın merkezileştirici ve laikleştirici politikalarına karşı bir tepkidir. Bu açıdan isyan, Kürt feodalliğinin Yeni Türkiye’ye karşı bir ayaklanmasıdır. Bu idari sorun, kimi tutkulu şeyhler tarafından dini bir şekle büründürülmüştür. Bu açıdan bakıldığında Kürt isyanı, II. Meşrutiyet’ten on ay sonra İstanbul’da çıkan ayaklanma (31 Mart Vakası) ile ortak noktalara sahiptir.⁴⁸

Aynı gazetenin 6 Mart 1925 tarihli nüshasında da isyanın sebeplerine değinilmektedir. Gazeteye göre Yeni Türkiye’nin idarecileri ülkenin geçmişini tamamen silmiş, yüzlerce

45 Robert Charlet, “Le Soulèvement Kurde”, *Le Gaulois*, 27 Şubat 1925, s. 4.

46 Robert Charlet, “Le Soulèvement Kurde”, *Le Gaulois*, 28 Şubat 1925, s. 2.

47 Un Diplomat, “La Révolte Des Kurdes Serait Organisée Par L’Angleterre”, *Paris-Midi*, 27 Şubat 1925, s. 1.

48 “Dans Le Proche-Orient”, *Le Temps*, 28 Şubat 1925, s. 2.

yıllık geleneklerle olan tüm bağlarını koparmıştır. Hilâfeti kaldırmış, halifeyi kovmuş, fakat halkın içindeki o kadim inanç ve değerleri yok edememiştir. İsyanın sebebi kesin suretle bir dini reaksiyondur. Nitekim Başvekil Fethi Bey de TBMM’de yaptığı konuşmasında Şeyh Said’in yeni bir hilâfet kurmak istediğini söylemiştir. Büyük çoğunluğu Kürtlerden oluşan bu bölgede çıkan bir isyan, bölgedeki insanların Ankara’nın ilhakına (annexation) taraftar olmadığı tezini kanıtlayabilecek niteliktedir. Bu isyanı İngilizlerin çıkardığı şeklindeki iddialara da değinen gazeteye göre eğer bir halk kendisine dayatılan rejimden memnunsaydı, yabancı bir elin halkı tahrik ve organize etmesi güçtür. Belli ki Kürt halkı rejimden memnun değildir. Aynı zamanda Kürt isyanı Ankara hükümetinin karşılaştığı tek sorun da değildir. Zira İstanbul’un Ankara’ya olan düşmanlığı herkesin malumudur. İttihat ve Terakki örgütü de İstanbul’da hatırı sayılır bir güce sahiptir.⁴⁹

Üç gün sonra, *Le Temps*’ın İstanbul özel muhabiri tarafından kaleme alınan ve 9 Mart 1925 tarihli nüshada yayınlanan bir diğer kapsamlı yazıda Kürt isyanının sebepleri sosyo-kültürel temellere indirgenerek daha detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Kürtlerin yaşadığı bölgeyi tarif eden muhabire göre bu bölge, ne bir okulun ne de düzgün bir yolun olmadığı, kışların çok sert geçtiği, oldukça dağlık ve çok fakir bir bölgedir. Türkçe burada bilinmemekte ve konuşulmamaktadır. Buranın halkı büyük bir cehalet içerisindedir ve feodal bir hayat yaşamaktadır. Halk, genellikle şeyhler tarafından idare edilen ve kimi zaman birbirine düşman olan aşiretlere bölünmüştür. Muhabire göre bu isyanın çıkışı bu temeller üzerinde çeşitli sebeplere bağlanabilir. İsyana Kürt feodalitesinin Türk devletine bir başkaldırısı mı; yoksa fanatik, dini, muhafazakâr ve geçmişe bağlı Türkiye ile modern, laik, ilerlemeci ve liberal Türkiye arasındaki bir çatışma mıdır? Yoksa bağımsızlık kazanmak isteyen milliyetçi bir Kürt isyanı mı söz konusudur? Muhabire göre şu an için net bir tespit yapmak zordur, fakat tüm bu ihtimaller önemlidir. Şurası kesindir ki Şeyh Said, dini motifleri kullanarak cahil ve dindar halkı arkasında toplayabilmiştir. Bunun yanında ülke içerisinde de bir bütünlük söz konusu değildir. Zira Ankara ile İstanbul’un olayları algılaması oldukça farklıdır. İstanbul’a bakıldığı zaman kimse bu olayı bir Kürt isyanı olarak algılamamaktadır. Örneğin Hüseyin Cahit Bey, *Tanin* gazetesinde yazdığı yazıda, dağlarda yaşayan ve aşiretlere bölünmüş cahil insanların bu tür bir milliyetçi isyana girişecek bilinçte olamayacağını dile getirmiştir.⁵⁰

İsyanı sosyo-kültürel açıdan yorumlayan bir başka önemli değerlendirmeye de *L’Intransigeant* gazetesinde rastlanmaktadır. Titayna adlı yazar tarafından kaleme alınan “Kürtler Savaşıyor, Ama Kimin İçin?” başlıklı yazıda Kürt isyanının temelini anlaşılmaması için haritaya bakılması gerektiği belirtilmekte ve Kürtlerin dünyanın en vahşi ve en acımasız milleti oldukları vurgulanmaktadır. Elbette ki bu ifadede, Ermeni Meselesi’nde Kürtlerin aldığı rol üzerinde öne sürülen iddiaların tesiri açık bir şekilde kendini belli etmektedir. Titayna’ya göre Kürtler, tüm komşularından nefret eden bir toplumdur. Tarih boyunca hiçbir merkezi hükümeti tanımamışlardır. Kürtler yılmaz ve aynı zamanda coğrafi şartların sağladığı avantaj sayesinde de yenilmesi zor bir toplumdur. Zira vahşi insanların yaşadığı “Kürt ülkesi” dağlarla çevrilidir ve hiçbir kumandan burayı tam anlamıyla ele geçiremeyecektir. Bir diğer önemli soru Kürtleri kimlerin silahlandırdığıdır. Zira Kürtler;

49 “Bulletin du Jour”, *Le Temps*, 6 Mart 1925, s. 1.

50 “Dans Le Proche-Orient”, *Le Temps*, 9 Mart 1925, s. 2.

Alman, Rus ve Avusturya tüfekleri ile makineli tüfek (mitralyöz) gibi askeri mühimmata sahiptir. Yani isyanda bir dış yardım ihtimali de kendini göstermektedir. Eğer isyan ülkenin güney doğusunda başladıysa, İngiltere'nin petrol noktalarında Türkiye'yi zayıflatma niyeti tam da burada aranmalıdır. Eğer isyan kuzeyden gelseydi, bu durum Sovyetlerin Türkleri ve İngilizleri bölgeden uzaklaştırma hamlesi olarak da değerlendirilebilirdi. Titayna'ya göre güneyde başlayan bu isyanda doğal olarak İngiliz parmağı aranmalıydı.⁵¹

L'Action Française gazetesine göre Kürtlerin bu isyanı Ankara'ya karşı bir muhalefetten kaynaklanmaktadır. Kürtler, II. Abdülhamid'in ve sürgün edilen halifenin hatırasına olan bağlılıklarını sürdürmektedirler. Aynı zamanda bu isyan, eski rejime sadâkatlerini sürdüren tecrübeli Türk subaylar tarafından idare edilmektedir. Onlar, Ankara'nın "ateizmine" karşı dini duygularını dile getirmektedirler. Gazeteye göre isyanı bastırmak zor olacaktır, zira Türk ordusu içerisinde de Ankara'nın ve Mustafa Kemal Paşa'nın laik eylemlerine olumsuz bakanların ve Müslüman Kürtlere karşı savaşmak istemeyenlerin sayısı hiç de az değildir. Dervişler şehri Konya, İzmit, Bursa, Trabzon ve Erzurum gibi şehirler, Ankara'nın "ateizmine" karşı ortaya çıkan bu dini propagandadan etkilenmektedir.⁵²

Le Libertaine gazetesi de benzer ifadeler dile getirmekte, fakat konuya daha farklı bir bakış açısı ile de yaklaşmaktadır. Gazeteye göre Türkiye, saltanatı ve hilâfeti kaldırarak Fransa'dakine benzer türde bir laik cumhuriyet kurmuştur. Türkiye'nin dini kurumları tasfiye etmesi, muhafazakâr kesimlerde rahatsızlık yaratmaktadır. Gazeteye göre Kürdistan bölgesi Ortaçağ'a has bir feodal yapıya sahiptir ve geçen yüzyılda Hıristiyanlara ve Yahudilere yapılan katliamlara sahne olmuştur. Gazete, bu bölgede çıkan isyanı yeni Cumhuriyet'e karşı bir "reaksiyon" olarak görmekte ve Fransız İhtilali sırasında Birinci Cumhuriyet'e karşı Fransa'nın batı bölgelerinde çıkan ve 1794'ten 1800'e kadar süren monarşist bir karşı devrim ayaklanması olan "Chouannerie"e benzetmektedir. Kürdistan'daki ağalar da tıpkı Fransız İhtilali sırasında senyörlerin yaptığı gibi, onların ayrıcalıklarının ortadan kaldıran modernizme karşı gelmekte, İngilizler de güneydeki petroleri elde etmek için bu durumdan faydalanmaktadırlar.⁵³

Taşrada (Toulouse'da) yayın yapmasına rağmen hatırı sayılır bir okuyucu kitlesine sahip *La Dépêche*, "Kürtler Türklere Karşı" başlığını kullanmakta ve bu isyanın çoğu monarşist olan ve yurtdışında bulunan 150 kişilik bir "komisyon" tarafından yönetildiğini belirtmektedir. Gazeteye göre bu komisyon uzun süredir dini çevrelerde aktif bir propaganda yapmaktaydı.⁵⁴ Burada kastedilen "150 kişilik" grubun "150'likler" olarak adlandırılan ve cumhuriyetin ilanı sonrasında ülkeden sürgün edilen kişiler olması muhtemeldir.⁵⁵

Aynı gazetede kapsamlı bir yazı yayınlayan Francis Dortet'e göre ise bu isyan aslında "görülme istenmeyen" bazı gerçeklerin açığa çıkmasından ibarettir. Dortet'e göre Türkler, vatanları için büyük bir hizmette bulunarak, düşman etnisitelerin (azınlıkların) bir

51 Titayna, "Les Kurdes Se Battent, Mais Pour Qui?", *L'Intransigeant*, 13 Mart 1925, s. 1.

52 "A L'Étranger", *L'Action Française*, 28 Şubat 1925, s. 2.

53 "Comment On Exploite Les Haines Religieuses", *Le Libertaine*, 28 Şubat 1925, s. 1.

54 "Les Kurdes Contre Les Turcs", *La Dépêche* (de Toulouse), 1 Mart 1925, s. 1.

55 Konu hakkında bkz., Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Kitapları, 2. Baskı, İstanbul 1999, s. 99-115.

mozaïği olan Osmanlı Devleti'nden, kendi ifadelerine göre, yekpare ve homojen bir Türk ulusu yaratmışlardı. Şüphesiz ki bu ulusal birlik, Kürtleri Türk olarak kabul eden Ankara hükümetinin sandığı kadar muntazam değildi. Bunun göstergesi, şu an bir tehdit haline gelen Kürdistan isyanıydı. Kürdistan'ın Türkiye'nin Doğu sınırları boyunca uzanan, İran ve İngiliz Mezopotamya'sına komşu olan dağlık bir bölge olduğunu dile getiren Dortet, "Ermenilerin cellatları" olmalarıyla bilinen Kürtlerin, "Kızıl Sultan'ın" (II. Abdülhamid'in) en yüksek eserlerini hayata geçirdiklerini ve bu sayede zalim içgüdülerini tatmin etmenin yanında kayda değer kazançlar da elde ettiklerine dikkat çekmektedir. Ona göre Kürtler 1918 yılında bağımsızlıklarını ilan etmiş, fakat istedikleri amaca tam olarak ulaşamamışlardı. Buna rağmen tarihi ve coğrafi olarak bilinen *Kürdistan* isminin duyulmasının verdiği memnuniyeti fazlasıyla tatmışlardı. Harput ve Diyarbakır gibi eski Ermeni şehirlerinin bugün Ankara hükümeti karşısındaki Kürt isyanının genel karargâhı olması tamamen bu sebepler yüzündendir. İsyanın sebeplerini yorumlamaya devam eden Dortet'in ifadeleri şu şekildedir:

*"Fakat madem Kürtler bu yeni rejim altında eski düşmanlarını (Ermenileri vs.) alt ettiler, o zaman bu isyanın sebebi nedir? Resmi olarak (Ankara'ya göre Kürtler), dini dürtülere sahipler. Ankara'da, Kürtlerin Ankara hükümetinden duydukları memnuniyetsizliğinin sebep olduğu gerici ve dini bir hareketin başladığı söyleniyor. Kuşkusuz, böyle olması şaşırtıcı değildir. Kürdistan dağlıları genellikle çok az evrimleşmiştir (évolution) ve Ankara liderlerinin Batılı anlayışlarını pek kavrayamamışlardır. Fakat isyanın tek itici sebebi bu mudur? Sultanların iktidarları altında bundan faydalanan Kürt aşiretler, Yıldız Sarayı'na verdikleri hizmet (Hamidiye Alayları kastediliyor) sayesinde kısmi bağımsız oldukları bir özerklik elde ettiler. Bugün sahip oldukları da bundan fazlası değildir ve şüphesiz bu hareketin liderlerinin, isyanlarını İslam dünyasının gözünde meşru hale getirmeleri de oldukça kolaydır. Aslında, İslam'ın eski koruyucusu Sultan Abdülhamid'in oğullarından biri altında bağımsızlık hedefliyorlar. Ve bu mevcut harekette, Musul konusunda Türkiye ile sıkıntı yaşayan ve kendi iddiasını kuvvetlendirmek için sınır bölgesinde bir isyan çıkarmak suretiyle Türkiye'yi zayıflatmayı deneyebilecek bir Avrupalı gücün müdahalesini aramaya gerek yok mudur?"*⁵⁶

Paris-Midi gazetesinden Gabriel Perreux'ye göre Kürt isyanı kutsal bir din savaşı ve bağımsızlık hedefleyen bir "milli eşkıya hareketi"ne benzetilmektedir. Bu açıdan isyan, karışık bir görünüme sahiptir. Her ihtimali ele alan Perreux'ye göre Şeyh Said din ve Allah adına savaştığını söyleyerek kutsal bir savaş ilan etmiştir. Fakat görünen odur ki bu dini motif, cahil ve fanatik halkı arkasına almak için kullanılmaktadır. Bağımsızlık isteyen milliyetçi görünüme bakıldığında ise Perreux, Kürtlerin Kürdistan'a tanınan özel durumu ortadan kaldıran Lozan Antlaşması'ndan memnun olmadıklarını belirtmekte ve buna benzer bir isyanı 1913 yılında da yaptıklarına dikkat çekmektedir.⁵⁷

Le Petit Parisien gazetesinden A. Jullein, isyanın sebeplerini rejimin idari yapısına ve dini uygulamalara bağlamaktadır. Jullein'e göre hiçbir zaman İstanbul tarafından tam olarak kontrol altına alınamamış olan Kürdistan, Ankara'nın idarecilerinin olası bir

56 Francis Dortet, "Une Menace Pour La Turquie", *La Dépêche* (de Toulouse), 28 Şubat 1925, s. 1.

57 Gabriel Perreux, "La Révolte Kurde S'Étend", *Paris-Midi*, 16 Mart 1925, s. 3.

merkezileştirme ve laikleştirme adımına karşı hazırlıklıydı. Bu tür bir politika doğal olarak bazı şeyhler tarafından muhalefetle karşılanmaktaydı. Hilâfeti yeniden tesis etmek ve “dinsiz” Ankara hükümetini yok etmek amacıyla halkı etrafında toplamak isteyen Şeyh Said, onların dini duygularına seslenerek bir isyan çıkarmıştı.⁵⁸

Fransız Katolik çevrelerinin sözcüsü olan *La Croix* gazetesinde bir yazı yayınlayan R. Le Cholleux’ya göre ise Kürtlerin yaşadığı bölge, coğrafi olarak dağlık, yolları bozuk, fakir, eğitimin ve medeniyetin giremediği bir yerdir. Feodal düzen hâlâ devam etmektedir. Buradaki nüfus, birbirlerine hasım olacak şekilde aşiretlere bölünmüştür. 20. yüzyılda olunmasına rağmen köylüler yolsuz köylerde oturmaktadırlar. Cumhuriyet rejiminin modern kanunlarının bu fakir, sefil ve feodal Kürdistan’daki etkileri böylece daha iyi anlaşılabilir. Türkiye Cumhuriyeti’nin valilerinin getirdiği nizam ve Ankara’nın koyduğu kanunlar burada şiddetli bir tepki ile karşılaşmıştır. Bu sebeple Şeyh Said, İslam dininin tehdit altında olduğunu öne sürerek isyan etmiş ve Allah tarafından hilâfeti yeniden tesis etmesi için gönderildiğini ilan etmiştir. Ayrıca, Sevr Antlaşması’nın bağımsız bir Kürdistan kurulmasını öngördüğünü, fakat Lozan Antlaşması bu hükmü kaldırdığını da unutmamak gerekir. Çünkü bu durum da Kürtler arasında belirli bir hoşnutsuzluk yaratan etkenlerden biridir.⁵⁹

İsyanda İngiliz parmağı olduğunu her fırsatta dile getiren *L’Humanité* gazetesi, “Kürt isyanının gerici ve emperyalist karakteri git gide daha da belirginleşiyor. İngiliz kaynaklarından gelen bilgiler isyanın önemi, derin dini karakteri ve Kemal Paşa’nın politikalarından rahatsız olan halkın desteğini alan isyancıların başarısı üzerinde duruyor. Şurası açık ki İngiliz emperyalizmi, Kürtlerin dini önyargularını onların bağımsızlığı için mücadele eden Türkiye’ye karşı kullanmak için bilerek istismar etti” demektedir. Gazeteye göre Sevr Antlaşması’nda Kürtlere bazı statüler verilse de Türklerin giriştiği mücadele bunu boşa çıkarmıştı. Fakat şimdi Musul petroleri gibi başka bir konu vardır ve bu petrol dünya kapitalistlerinin istediği bir şeydir. İngiliz emperyalizminin de bu petrolde gözü olduğu açıktır. Bu sebeple İngiltere, Kürt isyanının milli yönünü desteklemekte ve bu yönü vurgulamaktadır. Çünkü bağımsız bir Kürdistan, Musul’daki petrol meselesini otomatik olarak çözecektir.⁶⁰

L’Œuvre gazetesinden Henry Barde, “Hilâfet için savaşmak mı? Kürt önder Said, Mustafa Kemal’in yolunu kesmek için Abdülhamid’in oğlu Selim’i mi kullanıyor? Veya belki de Süryani olan ve Türkler gibi *Turani* olmayan Kürtlerin bir bağımsızlık savaşı mı bu? Belki de bu isyan, çıkarı Türkiye’nin iddia ettiği gibi Musul’da Türklerin değil Kürtlerin yaşadığını göstermek isteyen İngilizler tarafından destekleniyordur” demekte ve Kürtlerin bu isyanda yenileceği fakat özlemlerinin bitmeyeceği şeklinde bir tahminde bulunmaktadır. Ona göre bu isyanın sebeplerinden birini yaratan Lozan Antlaşması bu bakımdan kötü bir antlaşma olarak görülmelidir. Çünkü Sevr Antlaşması Yunan emperyalizminin avantajıysa, Lozan Antlaşması da Yunan emperyalizminin yerini alan

58 A. Jullein, “La Turquie et L’Insurrection Kurde”, *Le Petit Parisien*, 28 Şubat 1925, s. 3.

59 R. Le Cholleux, “La Révolte Des Kurdes”, *La Croix*, 4 Nisan 1925, s. 5.

60 “Le Conflit Du Proche-Orient”, *L’Humanité*, 28 Şubat 1925, s. 3.

“Türk emperyalizminin” avantajıdır. Değişen pek bir şey yoktur.⁶¹

Gazete, Henry Barde’in bu yazısından hemen sonra Süryani Topluluğu’nun (Assyro-Chaldéens) bir mektubuna yer vermektedir. “*Sayın Editor*” hitabıyla başlayan mektupta, gazetenin Şeyh Said İsyanı hakkında daha önce yayınlamış olduğu “Petrol Mü Yoksa Din Mi?” başlıklı bir yazıya cevap verilmektedir. “(İsyanın nedeni) *Ne petrol, ne de dindir. Musul’un ve Musul halkının hayatıdır!*” şeklinde verilen cevapta, kısaca Kürtlerin hayalinin kendi devletlerini kurmak olduğu ve artık hiçbir yabancı hükümdarın dizlerine kapanmak istemedikleri vurgulanmaktadır. Süryanilere göre Türkler, Turani bir halktır ve Lozan’da belirtildiği gibi Kürtlerle ortak bir yanları yoktur. Türkler Süryanileri, Ermeniler, Yezidileri ve Kızılbaşları ya sindirmiştir ya da yok etmiştir. Fakat Kürtler “kolay lokma” değildir ve Türkler bu büyük “lokma”ya direnemeyeceklerdir.⁶²

Marksist *L’Humanité* gazetesi ise devam eden günlerde Mustafa Kemal Paşa ve Türkiye’ye övgüler düzmeye devam etmekte ve Şeyh Said İsyanı’nın çıkmasında İngiltere’yi sorumlu tutmaktadır:

“*Mustafa Kemal Paşa ulusal bir özgürleşme hareketini temsil ediyor. O, Türkiye’yi İslam dininin etkisinden ve geriye kalan feodal yapıdan kurtarmaya çabalyor. Kemal; 1- emperyalizm, 2- feodal yapı, 3- din adamları, 3- yabancı sermayenin sahipleri ile mücadele ediyor. Sözde Terakkiper Cumhuriyet Fırkası Türkiye’deki tüm gerici kuvvetleri bünyesinde toplamış bulunuyor. Kürt isyanına katılanlar öncelikle din adamları tarafından fanatikleştirilmiş göçebelerden oluşuyor. İsyanların arkasında, Musul konusuyla, yani petrol ile birinci dereceden ilgilenen İngiltere vardır. İsyan, Musul sorunu Milletler Cemiyeti’nin gündemine gelmesinden sonra titiz bir şekilde başlatıldı*”.⁶³

Görüleceği üzere Fransız basını isyanı ilk andan itibaren takip etmiştir. İlk günler belirsizliğini koruyan isyanın yayılması ile birlikte gazeteler, isyanın çıkış sebepleri ve muhtemel sonuçları üzerine eğilmişlerdir. Gazetelerin önemi bir çoğunluğu isyanı Ankara hükümetinin uygulamalarından duyulan hoşnutsuzluk ve Sevr’de ve Lozan’da istediklerini alamayan Kürtlerin ayrılma isteği üzerinde temellendirmişlerdir. Ayrıca gazeteler, Musul meselesinin gündemde olduğu bir dönemde çıkan bu isyanda İngiliz parmağı olabileceği şüphesi üzerinde durmuşlar, isyanın Türkiye’nin Musul müzakerelerinde öne sürdüğü argümanları çürütebilecek nitelikte olduğu yorumunda bulunmuşlardır.

Fransa’nın Türkiye’ye Verdiği Destek ve Basına Yansımaları

İsyan Doğu Anadolu’da giderek yayılırken, Ankara hükümeti isyanın ciddiyetini kavramış ve askeri tedbirlere başvurmaya başlamıştı. Fakat askeri birlikleri, zorlu bir coğrafyaya sahip olan Doğu Anadolu’ya sevk etmek güçtü. Fransız basını da Ankara’nın olası bir askeri harekâta yaşayacağı zorluklara değinmekteydi. Basına göre Türk ordusunu Doğu Anadolu Bölgesi’ne sevk etmek hiç de kolay değildi. Zira sevk için yalnızca iki yol vardı. Birlikler, ya Trabzon ve Erzurum yolunu, ya da Konya, Adana ve Suriye sınırı

61 Henry Barde, “La Turquie et Le Kurdistan”, *L’Euvre* (Paris), 2 Mart 1925, s. 3.

62 “Le Mouvement Kurde”, *L’Euvre* (Paris), 2 Mart 1925, s. 3.

63 “L’Impérialisme Anglais et Le Kurdistan”, *L’Humanité*, 2 Mart 1925, s. 3.

boyunca Resulayn'e doğru giden (Bağdat) demiryolunu kullanmak durumundaydı. İlk yol, coğrafi olarak zorlu, maliyetli ve yavaştı. İkinci yol, yani demiryolu ise hemen hemen tek seçeneği ve daha hızlıydı. Fakat bu yolun bir dezavantajı vardı. Çünkü demiryolu hattı kimi yerlerde Suriye topraklarından geçmekteydi ve Kemalist hükümet buradan yalnızca Fransa'dan izin alarak asker geçirebilirdi. Ankara hükümeti, 20 Ekim 1921 tarihinde Yusuf Kemal Bey ve Franklin Bouillon tarafından imzalanan Ankara Antlaşması'nın 10. maddesine dayanarak bu izni almayı arzulamaktaydı. Zira Antlaşma'nın 10. maddesi, "Türkiye, Suriye sınırındaki Meiddah-Ekbes'den Çoban Bey'e giden demiryolu hattını askeri sevk amacıyla kullanabilecektir" demekteydi. Nitekim *Times* muhabirinden aktarıldığına göre Türkiye, Suriye'nin kuzeyindeki demiryolunu kullanarak 25.000 kişilik bir askeri birlik geçirmek için Fransa'dan izin istemekte gecikmemişti. Bu yol Türkiye için çok önemliydi. Haberi veren muhabir de bu demiryolu hattının kötü olmasına rağmen 25.000 kişilik bir birliğin taşıyabileceğini eklemekteydi.⁶⁴ Fransız gazetelerinin ifadesiyle, "Ankara'ya dostluk besleyen" Fransız hükümeti, Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyindeki demiryollarını kullanma talebini kabul etmişti.⁶⁵

Türkiye'ye sempati besleyen⁶⁶ Fransa Başbakan'ı Herriot'un Türkiye'nin Suriye üzerinden askeri geçiş iznini kabul etmesinden sonra konu ile ilgili bazı ayrıntılar 3 Mart 1925 tarihli Fransız gazetelerinde yer bulmuştur. Haberler, İngiliz *Daily Telegraph* gazetesinin⁶⁷ siyasi editörünün kaleme aldığı bir yazıya dayandırılmaktadır. Haberde aktarıldığına göre Fransız Başbakan Herriot'un Türkiye'ye kuzey Suriye üzerinden askeri geçiş izni vermesi, bu isyanın Türkiye'nin bir iç meselesi olmasına ve Fransa'nın Türkiye'ye olan dostluğuna dayanmaktadır. 1921 tarihli dostluk (Ankara) antlaşması imzalandığı sıralarda dönemin İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un Fransa'nın İngiltere'deki temsilcisi Montille ile görüştüğü ve antlaşmanın maddeleri arasında bulunan "Suriye'deki demiryollarının Türk askeri tarafından kullanılabilirliği" ibaresinin İngiltere'ye karşı kullanılmaması noktasında garanti istemiş olduğu da eklenmektedir.⁶⁸ Konuya ilişkin olarak *Paris-Midi* gazetesi şu ifadelerle yer vermektedir:

64 "La Révolte Au Kurdistan", *Paris-Soir*, 10 Mart 1925, s. 3; "La Révolte Des Kurdes Est En Recrudescence", *La Dépêche* (de Toulouse), 10 Mart 1925, s. 1.

65 A. Jullein, "La Turquie et L'Insurrection Kurde", *Le Petit Parisien*, 28 Şubat 1925, s. 3; "Les Kurdes Contre Les Turcs", *La Dépêche* (de Toulouse), 1 Mart 1925, s. 1; Robert Charlet, "Le Soulèvement Kurde", *Le Gaulois*, 4 Mart 1925, s. 4; "L'Insurrection Kurde", *Journal des Débats*, 1 Mart 1925, s. 2.

66 Türkiye'nin Mart 1924'ten itibaren yabancı okulları denetim altına aldığı ve Fransa'da kimi çevrelerce eleştirildiği bir dönemde iktidara gelen Radikal-Sosyalist partinin lideri Herriot, Ağustos 1924'te Lozan Antlaşması'nın Fransız Meclisi'nde görüşüldüğü oturumda söz almış ve şu ifadeleri kullanmıştı: "Türkiye Fransa'nın bir evladıdır". Herriot'a göre Türkiye'yi kuran ve yöneten kişiler Fransız düşüncesiyle şekillenmiş olan kimselerdi. Bu sebeple Türkiye, Fransa'dan etkilenmiş ve o yönde ilerlemişti. Herriot'a göre Fransa, Türkiye'yi geçmişte desteklemişti ve desteklemeye de devam edecekti. Bkz., Selçuk, *a.g.e.*, s. 194.

67 Gazetelerde *Daily Mail* olarak geçmesine rağmen, bir gün sonra 4 Mart 1925 tarihli *Journal des Débats* gazetesinde bu gazetenin *Daily Mail* değil, *Daily Telegraph* olduğu belirtilmekte ve bir hata yapıldığı ifade edilmektedir. Bkz., "L'Insurrection Kurde", *Journal des Débats*, 4 Mart 1925, s. 1.

68 "Le Transport Des Troupes Turcs Par La Syrie", *Journal des Débats*, 3 Mart 1925, s. 4; "L'Insurrection Kurde", *La Presse*, 3 Mart 1925; "Le Transport Des Troupes Turcs A Travers La Syrie", *L'Homme Libre*, 3 Mart 1925, s. 3; "La Position Prise Par La France Dans La Révolte Kurde", *Paris-Soir*, 3 Mart 1925, s. 3.

“Fransa’nın Türk-Kürt çatışmasına yaklaşımı İngiltere’nin dikkatini çekiyor. Hükümetimizin Türkiye’ye isyanı bastırması için Suriye’den asker geçirme izni verdiği biliniyor. İngiliz hükümeti, Türkiye’nin bu durumdan istifade ederek Musul’u tehdit edecek şekilde Irak’ın kapılarına gelmesinden endişelenmektedir. Fakat Fransız dışişleri bu geçiş izninin 1921 tarihli Ankara Antlaşması’na uygun olduğunu beyan etmektedir. Bu antlaşma, Lord Curzon’a “İngiltere’ye yönelik operasyonlar için kuzey Suriye demiryolunun kullanılmasına izin vermemek” şeklinde verilen güvenceleri hiçbir şekilde geçersiz kılmaz. Verilen izin, Paris’in Ankara’ya da açıkça belirttiği gibi, sadece Kürt isyanının bastırılmasını hedeflemektedir(...).”⁶⁹

Bu açıklamaların ertesi günü, 4 Mart 1925 tarihli gazetelerde, Fransa’nın Türkiye’ye verdiği geçiş izni ile ilgili yeni bilgiler aktarılmaktadır. *Journal des Débats*’ta çıkan bir haberde Fransız diplomatik çevrelerinden alınan bilgiye göre Fransa, Türkiye’ye askeri geçiş hakkı verirken daha önce İngilizlere taahhüt ettiği güvenceleri de unutmuş değildir. Fransa, Türk birliklerinin Suriye’nin kuzeyindeki demiryolunu kullanarak sevk edilmesi hakkının yalnızca Kürt isyanını bastırmak amaçlı kullanılmasını şart koşmuştur. Bu şart, Ankara’ya gönderilen ikinci bir nota ile⁷⁰ bir kez daha vurgulanmıştır. Bunun yanında Fransa Başbakanı Herriot, 3 Mart 1925 günü İngiltere’nin Paris Büyükelçisi Lord Crewe ile Fransa ve İngiltere’nin Doğu’daki çıkarları üzerine sürpriz bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede Herriot, İngiliz Büyükelçisi Crewe’e Fransız hükümetinin niyetlerinden bahsetmiştir, zira İngiliz hükümeti de Ankara’ya bir büyükelçi atamadan önce Paris Büyükelçisi’nden gelecek haberleri beklemektedir.⁷¹ Kısacası bu görüşmede Başbakan Herriot, İngiltere’nin Türkiye’nin Suriye’nin kuzeyindeki demiryollarını askeri amaçlı

69 “Ou Nous Somme Ce Matin”, *Paris-Midi*, 3 Mart 1925, s. 1. Fransa’nın Ekim 1921’de Ankara Hükümeti ile imzaladığı Ankara Antlaşması İngiltere’de büyük bir tepki ile karşılaşmıştı. Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Suriye sınırından geçen Bağdat demiryolu hattının askeri amaçlı kullanma hakkının Türkiye’ye tanınmasının ileride (Musul’a yönelik olarak) İngiltere’ye karşı kullanılabileceği ihtimali üzerinde durarak Fransa’yı uyarmıştı. Karşılıklı notalaşmanın devam ettiği bu süreçte Fransa, Bağdat demiryolu hattının bir kısmının Suriye topraklarından geçtiğini ve bu sayede Fransa’nın Irak’a gönderilecek olan Türk birliklerini burada durdurabileceğini taahhüt ederek İngiltere’yi yatıştırmıştı. Karşılıklı yazışmalar için bkz., Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya’dan İzmir’e (1921-1923)*, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, Ankara 2016, s. 216-225.

70 “Dans Le Proche-Orient”, *Le Temps*, 4 Mart 1925, s. 2.

71 Ankara 13 Ekim 1923’te başkent olmuştur. İstanbul’da büyükelçilikleri bulunan büyük güçler, bu elçiliklerini Ankara’ya taşımak konusunda oldukça ihtiyatlı davranmışlardır. 1925 yılına gelindiğinde bile İstanbul’da 18 diplomatik temsilcilik bulunurken, Ankara’daki diplomatik temsilcilik sayısı 4’tü. Ankara’ya mesafeli yaklaşmak hususunda İngiltere başı çekmekteydi. Dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon; Paris, Roma, Washington ve Tokyo Büyükelçiliklerine gönderdiği 24 Ekim 1923 tarihli telgrafta, müttefiklerin Ankara’ya karşı ortak hareket etmelerini istemekle kalmamış, aynı zamanda “*Majesteleri Hükümeti, her halükârda Ankara’ya bir büyükelçi göndermemeye kararlıdır*” ifadesini açık bir şekilde kullanmıştı. Benzer bir tutumu İngiltere’nin İstanbul’daki Yüksek Komiser Vekili Mr. Henderson’da da görmek mümkündür. Henderson, yeni rejimin başkenti olan Ankara’nın bu sıfatı ancak iki yıl taşıyabileceği üzerinde duruyor, İstanbul’un yeniden başkent olacağı öngörüsünde bulunuyordu. Şeyh Said İsyanı’nın gündemi meşgul ettiği bir dönemde bile İngiliz Büyükelçi Linsday, büyükelçiliğin İstanbul’da kalması konusunda ısrarlarını sürdürüyordu. Bu noktada Linsday, Ankara’da kurulan yeni rejimin ömrünün çok uzun olmayacağını düşünüyordu. Büyükelçilikleri Ankara’ya taşımamak noktasındaki tutum kimi ülkelerde, Şimşir’in aktardığına göre, 1928’e kadar sürdü. Bkz., Bilal Şimşir, *Atatürk Dönemi İncelemeler*, 2. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006, s. 81-94.

olarak kullanmasından duyduğu kaygıları azaltmaya ve yanlış anlamaları gidererek İngiltere'ye güvence vermeye çalışmıştır.⁷²

İngiltere'de bir tereddüt yaşandığı kimi Fransız gazetelerinde dile getirilen bir husustur. Bu düşüncenin kaynağını da bazı İngiliz gazeteleri oluşturmaktadır. 10 Mart 1925 tarihli *La Dépêche*, *Paris-Soir* *Le Rappel* ve *La Lanterne* gazeteleri, İngiliz *Daily Telegraph* gazetesinin siyasi editörünün Türkiye'nin Kürt isyanı bahanesiyle Musul sınırına birlik kaydırıldığını yazdığını belirtmektedirler.⁷³ *L'Homme Libre* gazetesinden Alfred W. Gaspard da İngiltere'de hükümete yakın gazetelerin Türklerin Suriye'nin kuzeyinden asker geçirecek olmasından endişe ettiklerini ve Fransız otoritelere sitem ettiklerini belirtmektedir. Tam da bu sırada Fransa'nın Albert Sarraut'u Ankara'ya büyükelçi olarak atadığına⁷⁴ dikkat çeken Garspart'a göre böylesi zor ve kırılgan durumlarda yüksek yetkili ve Ankara'nın yöneticilerini etkileyebilecek birisinin orada bulunmuyor olması Fransız çıkarları için kötü olurdu. Bu açıdan Sarraut iyi bir tercih olarak kabul edilmeliydi.⁷⁵

Türkiye'de Hükümet Değişikliği ve Takrir-i Sükûn Kanunu

İngiltere ve Fransa arasında bu görüşmeler sürerken, Türkiye'de de Başbakan Ali Fethi Bey 3 Mart 1925 günü istifa etmiş ve yerini İsmet Paşa'ya bırakmıştır.⁷⁶ 4 Mart 1925 tarihli pek çok Fransız gazetesi bu konuyu sayfalarına taşımıştır.⁷⁷ *Excelsior* gazetesine göre bu istifa Kürt isyanı ile doğrudan bağlantılıdır. Zira Fethi Bey'in isyan karşısındaki tutumu parti içerisine eleştirilmekteydi. Bu sebeple istifa ederek yerini Türkiye'nin "kurtarıcılarında" İsmet Paşa'ya bırakmıştır.⁷⁸ *Le Journal* ve *Le Gaulois* gazetelerine göre Fethi Bey'in istifasının Kürt isyanından kaynaklandığı açıktır.⁷⁹ *L'Œuvre* gazetesinde ise "Fethi Bey yerini Lozan'dan gayet iyi tanıdığımız ve müzakereler boyunca gayet iyi bir şekilde "sağır" rolü oynayan ilginç general diplomat İnönü'ye bıraktı" denilmektedir.⁸⁰ *La Liberté* gazetesi Kürt isyanı sonrasında uygulanmaya başlanan sansür nedeniyle birkaç gündür Türkiye'den haber alınmadığını belirtmektedir. Gazete, "Acaba bu istifanın sebebi Kürt isyanı mı?" sorusuna cevap aramakta ve bu soruyu Paris'teki Türk büyükelçiliğine

72 "L'Insurrection Kurde", *Journal des Débats*, 4 Mart 1925, s. 1-2.

73 "La Révolte Des Kurdes Est En Recrudescence", *La Dépêche* (de Toulouse), 10 Mart 1925, s. 1; "L'Insurrection Des Kurdes", *La Lanterne*, 10 Mart 1925, s. 2; "L'Insurrection Des Kurdes", *Le Rappel*, 10 Mart 1925, s. 2; "La Révolte Au Kurdistan", *Paris-Soir*, 10 Mart 1925, s. 3.

74 Konu hakkında bkz. "M. Albert Sarraut Ambassadeur En Turquie", *La Presse*, 7 Mart 1925, s. 2.

75 Alfred W.Gaspard, "Nos Intérêts En Orient", *L'Homme Libre*, 10 Mart 1925, s. 3.

76 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt: 15, Devre: II, İçtima Senesi: II, TBMM Matbaası, Ankara 1976, s. 110-111.

77 Bu haberlerden bazıları için bkz. "Le Cabine d'Angora A Demissionné", *Le Matin*, 4 Mart 1925, s. 1; "Crise A Angora", *Le Petit Journal*, 4 Mart 1925, s. 1; "Une Crise Ministérielle", *Le Rappel*, 4 Mart 1925, s. 1; "L'Insurrection Kurde", *L'Humanité*, 4 Mart 1925, s. 3; "Une Crise A Angora", *Paris-Soir*, 4 Mart 1925, s. 1.

78 "Le Cabine Turc Est Démissionnaire", *Excelsior*, 4 Mart 1925, s. 1.

79 "Le Cabinet Turc", *Le Journal*, 4 Mart 1925, s. 1; "En Turquie", *Le Gaulois*, 5 Mart 1925, s. 4.

80 H. B., "Après La Révolte Kurde", *L'Œuvre* (Paris), 4 Mart 1925, s. 3.

sorduklarını ve fakat net bir cevap alamadıklarını belirtmektedir.⁸¹ *Le Temps*'ın İstanbul özel muhabiri ise Halk Fırkası'nın içerisindeki "şahin" kanadın Fethi Bey'e uzun süredir muhalefet ettiğini, Fethi Bey'in Kürt isyanı karşısındaki tutumunun da onlara fırsat verdiğini belirtmektedir.⁸² Görüleceği üzere Fransız gazeteleri Fethi Bey'in istifasını genel olarak isyan ile ilişkilendirmektedir.

Fethi Bey, istifasından kısa bir süre sonra Türkiye'nin Paris Büyükelçiliğine atanmıştır. Fransız basını, genel olarak Fethi Bey'i olumlu karşılamıştır. 12 Mart 1925 tarihli *Paris-Midi* gazetesi, Fethi Bey hakkında "*Fransa'nın dostu*" demek ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında önemli roller üstlenen bu adamın Fransa'ya ve Fransız kültürüne samimi bir yakınlık beslediğini belirtmektedir.⁸³ 3 Nisan 1925 Cuma günü İstanbul'dan yola çıkan Fethi Bey, 6 Nisan 1925 Pazartesi günü Paris'e varmıştır.⁸⁴ Fethi Bey'in Paris'e vardığı gün çekilen fotoğrafları bazı Fransız gazetelerinde yer bulmuştur.⁸⁵ Bu fotoğraflardan birine yer veren *Paris-Midi*, Paris Büyükelçiliği görevine resmen başlayacak olan Fethi Bey'in oldukça dikkatli ve zeki biri olduğunu belirtmekte, ayrıca Türk-Fransız ilişkilerindeki bazı pürüzleri giderebileceğine de vurgulamaktadır.⁸⁶

Fethi Bey'in istifasından sonra, 4 Mart 1925 günü hükümeti kurmakla görevlendirilen İsmet Paşa meclisten güvenoyu almış ve görevine başlamıştır. Aynı günün akşamı, isyanın bastırılması için İstiklâl Mahkemeleri'nin kullanılması da dâhil olmak üzere birtakım tedbirler alınmasını öngören Takrir-i Sükûn Kanunu'nu meclise sunmuştur. Üç maddelik kanun, uzun tartışmalar sonunda 144 vekilin 122'sinin oyuyla (22 ret) yasalaşmıştır.⁸⁷ 7 Mart 1925 tarihli *Le Temps*, Fethi Bey'in ardından kurulan yeni kabinenin TBMM önüne çıktığına ve yeni Başbakan İsmet Paşa'nın Meclis kürsüsünde yapmış olduğu konuşmaya dair bir haberi okurlarıyla paylaşmıştır.⁸⁸ Diğer bazı gazeteler, yeni hükümetin sert tedbirler aldığına, sıkıyönetim mahkemeleri kurduğuna ve İstanbul'daki bazı gazetelerin kapatıldığına dair haberi yorum yapmaksızın kısa bir şekilde yayınlamıştır.⁸⁹ *L'Œuvre*, Ankara'nın uyguladığı sıkıyönetim politikasını Fransız İhtilali'nin ünlü "Kamu Selameti Komitesi"ne⁹⁰ benzetmektedir.⁹¹ *Le Gaulois* gazetesinden Robert Charlet ise Türkiye'de gazetelerin kapatılması ile ilgili kaleme aldığı yazısında, ülke genelinde pek çok gazetenin kapatıldığını ve basının baskı altına alındığını belirterek, Türkiye'de olanları "terörizm" veya "neredeyse terörizme yakın" ifadeleriyle değerlendirmektedir.⁹²

81 "Le Cabinet Turc Est Tombé", *La Liberté*, 4 Mart 1925, s. 1.

82 "Dans Le Proche-Orient", *Le Temps*, 5 Mart 1925, s. 2.

83 "Un Ami de La France", *Paris-Midi*, 12 Mart 1925, s. 1.

84 "Fethy Bey Sea Lundi A Paris", *Paris-Soir*, 4 Nisan 1925, s. 1.

85 "Fethy Bey Est A Paris", *Le Petit Journal*, 7 Nisan 1925, s. 1.

86 "Fethy Bey", *Paris-Midi*, 7 Nisan 1925, s. 1.

87 *TBMM Zabut Ceridesi*, Cilt: 15, Devre: II, İçtima Senesi: II, TBMM Matbaası, Ankara 1976, s. 126-156.

88 "Dans Le Proche-Orient", *Le Temps*, 7 Mart 1925, s. 2.

89 "En Turquie", *L'Action Française*, 9 Mart 1925, s. 2; "L'Insurrection Kurde", *La Lanterne*, 9 Mart 1925, s. 1.

90 Kamu (Yüksek) Selameti Komitesi (Le Haut Comité de Salut Public), Fransız İhtilali yıllarında kurulan ve olağanüstü yetkilere sahip olan devrimci hükümetin adıdır.

91 "La Révolte Kurde", *L'Œuvre* (Paris), 11 Mart 1925, s. 3.

92 Robert Charlet, "Le Soulèvement Kurde", *Le Gaulois*, 18 Mart 1925, s. 3.

Türk Ordusunun Karşı Taarruzu ve İsyanın Sonu

1925 yılının Mart ayının ortalarına gelindikçe, Fransız basını isyanın sebep yahut arka planlarına değinmeyi bırakmış, çatışmalar hakkında kısa haberler vermekle yetinir olmuştur. *Le Petit Journal*, Türkiye'nin Suriye demiryollarından geçiş izni alarak birlik kaydirmaya başlamasını "Türkler ve Kürtler Sert Çatışmalar İçin Hazırlanıyorlar" başlığıyla vermektedir.⁹³ *Le Gaulois*, Sivas ve komşu şehirlerdeki vatandaşların silahaltına alındıklarına dair kısa bir haberi okurlarıyla paylaşmaktadır.⁹⁴ *Paris-Midi* gazetesi, "Türkler Kürtlere Karşı Seferber Oluyorlar" başlıklı haberinde, Ankara hükümetinin isyanın çıktığı bölgelerde kısıtlı bir seferberliğe gittiği ve 24 ile 38 yaş arası erkekleri silahaltına almaya başladığı belirtilmektedir.⁹⁵

Türk ordusu seferber olurken, dışarıdan silah alındığına dair iddialar da gazetelere yansımaktaydı. 16 Mayıs 1925 tarihli *Le Gaulois* ve *Excelsior* gazeteleri, bir Danimarka gazetesi olan *Ekstra Bladet*'e dayandırdıkları haberde Sovyetler Birliği'nin Mart 1925'te Türkiye'ye "Kürtlerle savaşı için" üç zırhlı otomobil, 150 miltrayöz makineli tüfek, 2.000 el bombası ve gönüllü Rus havacıların kullandığı dört uçak verdiğini iddia etmektedirler.⁹⁶

11 Mart 1925 tarihli gazeteler, Anadolu Ajansı'nın çatışmalar ile ilgili yayınladığı bir bildiriye yer vermişlerdir. Bildiride, 7 Mart'ı 8 Mart'a bağlayan gece düzensiz Kürt birliklerinin Türk askerlerine saldırdıkları fakat başarısız oldukları belirtilmektedir.⁹⁷ 12 Mart 1925 tarihli bazı gazetelerde yer alan İstanbul kaynaklı (fakat Londra üzerinden gelen) bir haberde 7-8 Mart gecesinde Diyarbakır muhitinde yaklaşık 5.000 kişilik bir Kürt grubun şehre sızdığı, fakat yaşanan kanlı çatışmalar neticesinde Türk ordusu tarafından geri püskürtüldükleri belirtilmektedir.⁹⁸ *Le Temps* ve *Le Peuple* gazetelerine yansıyan habere göre bahsi geçen çatışmada yaklaşık 300 kişi hayatını kaybetmiştir ve Kürt gruplar büyük bir paniğe kapılmışlardır.⁹⁹ *L'Homme Libre*, bu haberi "Türkler Kürtleri Kanlı Bir Yenilgiye Uğrattı" başlığı ile okurlarına duyurmuştur.¹⁰⁰ 14 Mart 1925 tarihli *La Dépêche* ve *La Presse* gazeteleri ise konu ile ilgili verdikleri bir haberde, yaklaşık 60.000 askerden oluşan Türk birliklerinin Kürt isyanını bastırmak için mücadele ettiğini ve harekâtın yaz boyunca devam etme ihtimali olduğunu belirtmektedirler. Haberde aktarıldığına göre Ankara hükümetinin Kürdistan bölgesine günlük dört askeri tren (takviye) gönderdiği, fakat bu takviyelerin Şeyh Said'in Musul'a girmesini engelleyebileceğinin şüpheli olduğu, zira

93 "Turcs Et Kurdes Se Préparent A De Rudes Combats", *Le Petit Journal*, 10 Mart 1925, s. 3.

94 "La Turquie Mobilise Partiellement", *Le Gaulois*, 10 Mart 1925, s. 3.

95 "La Turquie Mobilise Contre Les Kurdes", *Paris-Midi*, 10 Mart 1925, s. 3. Ayrıca bkz., "La Révolte Kurde", *L'Œuvre* (Paris), 11 Mart 1925, s. 3.

96 "Le Trafic Des Armements", *Le Gaulois*, 16 Mayıs 1925, s. 5; "Les Soviets Ont Livré Des Armes A La Turquie", *Excelsior*, 16 Mayıs 1925, s. 3.

97 "La Révolte Kurde", *L'Œuvre* (Paris), 11 Mart 1925, s. 3; "La Turquie Mobilise", *La Liberté*, 11 Mart 1925, s. 3; "La Révolte Kurde", *Le Radical*, 11 Mart 1925, s. 1.

98 "Les Kurdes Insurgés", 12 Mart 1925, *La Dépêche* (de Toulouse), s. 1.

99 "Dans Le Proche-Orient", *Le Temps*, 12 Mart 1925, s. 2; "L'Insurrection Kurde", *Le Peuple*, 12 Mart 1925, s. 3.

100 "Les Turcs Infligent Aux Kurdes Une Défaite Sanglante", *L'Homme Libre*, 12 Mart 1925, s. 3.

Bağdat-Urfa ve Bağdat-Mardin demiryolu güzergâhlarında Kürtlerin kontrol sağladığının söylendiği belirtilmektedir. Son olarak, Ankara hükümetinin isyan giderlerini karşılamak için TBMM'den 10 milyon Türk lirası talep ettiği de eklenmektedir.¹⁰¹

21 Mart 1925 tarihli *Paris-Midi* gazetesinde çıkan bir haberde ise Kürt isyanının bir sonucu olarak Türkiye'de ölümlerin (oranının) arttığı belirtilmektedir. Haberde aktarıldığına göre TBMM'deki vekiller ülkedeki sağlık harcamalarının yetersizliğinden yakınmaktadır. Zira tüberküloz, frengi vb. hastalıklar sebebiyle 97 ölüm vakası gerçekleşmiş ve çocuk hastalıklarında da ölüm oranı %70'e yükselmiştir. Fakat hükümet, Kürt isyanı sebebiyle bu alana pek fazla kaynak ayıramamaktadır. Gazete bu haberi, Kürt isyanı sebebiyle Türkiye'de ölümlerin arttığı şeklinde okurlarına duyurmuştur.¹⁰²

1925'in Mart ayının sonlarına doğru isyan gerilemeye ve Türk ordusu inisiyatifi eline almaya başlamıştı. 28 Mart 1925 tarihli *La Presse* gazetesi, "Türkiye'de İç Savaş" başlığı ile verdiği haberde, çatışmanın taraflarını "Osmanlılar ve Kürtler" ifadeleriyle tanımlamaktadır.¹⁰³ Haberde aktarıldığına göre "Osmanlı kuvvetleri", Kürtler karşısında ilerlemekte ve pek çok bölgeyi geri almaktadır.¹⁰⁴ 30 Mart 1925 tarihli *L'Action Française* gazetesi ise "Kürt Fiyaskosu" başlığıyla yayınladığı haberde Kürt birliklerinin ellerindeki yerleri kaybetmeye başladıklarını kısa bir şekilde okuyucularına duyurmaktadır.¹⁰⁵ 31 Mart tarihli *L'Humanité* gazetesi, Ankara'nın Kürt isyanının tamamen bastırıldığını duyurduğuna dair kısa haberi "Kürt İsyancıların Mağlubiyeti" başlığını kullanarak yayınlamaktadır.¹⁰⁶ *La Gaulois* gazetesi ise Türk kaynaklarından doğru haberleri almanın imkânsızlığından şikâyet etmekte ve yabancı gazetecilerin basına uygulanan sansürden yakındıklarını aktarmaktadır. Zira gazetede aktarıldığına göre, Ankara hükümetinin yayınladığı haberlerin hepsi de Türk birliklerinin lehine olacak şekildedir.¹⁰⁷

İsyan nisan ayı başında bastırılmış olmasına rağmen isyanın başı olan Şeyh Said'in yakalanması biraz zaman almıştır. İngiliz *Daily Telegraph* gazetesinin siyasi editörünün kaleme aldığı bir habere yer veren *Excelsior* gazetesine göre, Ankara hükümetinin Şeyh Said'i sağ getirenler için 1.000 Türk lirası, cansız bedenini getirenler için ise 700 Türk lirası ödül vaat etmektedir.¹⁰⁸ *La Lanterne* ve *Le Matin* gazetelerinde yer alan İstanbul (ve Londra) kaynaklı bir habere göre de Diyarbakır'da 280 isyancı sağ olarak yakalanmıştır ve büyük bir ihtimalle ölüm cezasına çarptırılacaklardır.¹⁰⁹

101 "La Révolte Kurde", *La Dépêche* (de Toulouse), 14 Mart 1925, s. 1; "Des Mesures Energiques", *La Presse*, 14 Mart 1925, s. 1.

102 "Une Conséquence de La Révolte: La Mortalité Augmente En Turquie", *Paris-Midi*, 21 Mart 1925, s. 1.

103 Yeni bir Türk cumhuriyeti kurulmuş olmasına rağmen Fransız basının "Osmanlı" tabirini kullanabildikleri dönemin gazetelerinde kendini göstermektedir. "Osmanlı Cumhuriyeti", "Osmanlı ordusu" ve "Osmanlı halkı" gibi ifadelerle kısmen de olsa rastlanabilmektedir.

104 "La Guerre Civile En Turquie", *La Presse*, 28 Mart 1925, s. 1.

105 "Turquie", *L'Action Française*, 30 Mart 1925, s. 3.

106 "La Défaite Des Insurgés Kurdes", *L'Humanité*, 31 Mart 1925, s. 3.

107 R.C., "Le Soulèvement Kurde", *Le Gaulois*, 28 Mart 1925, s. 1.

108 "La Situation En Turquie", *Excelsior*, 15 Nisan 1925, s. 3.

109 "La Révolte Kurde", *La Lanterne*, 15 Nisan 1925, s. 3; "280 Rebelles Kurdes Arrêtés A Diarbekir", *Le Matin*, 15 Nisan 1925, s. 3.

Şeyh Said, bu haberlerden bir gün sonra, İran'a geçmeye çalışırken sağ olarak ele geçirilmiştir.¹¹⁰ *Excelsior* bu haberi "Kürt İsyanı Mağlup Oldu" ifadesiyle okurlarına duyurmakta ve Ankara'nın yayınladığı resmi açıklamaya yer vermektedir.¹¹¹ Diğer gazeteler ise bu habere benzer içeriklerle, Ankara'dan gelen resmi bilgiler doğrultusunda yer vermişlerdir.¹¹² Nisan ayının sonlarına doğru isyanın aslında tam olarak bastırılmadığı ve yeni silahlı kalkışmaların olduğu şeklinde birtakım haberler Fransız gazetelerine yansımaya devam etmiştir. *Le Figaro*, 21 Nisan 1925 tarihli nüshasında yayınladığı Londra kaynaklı bir haberde Doğu Anadolu'nun bazı dağlık yerlerinde irili ufaklı hareketlenmeler olduğunu ve isyancıların "Osmanlı birliklerine" direndiklerini belirtmektedir. Bunun yanında, Şeyh Said'e bağlı 23 üst düzey Kürt isyancının 19 Nisan günü Diyarbakır'da idam edildiği de eklenmektedir.¹¹³

Le Gaulois gazetesinden Robert Charlet'e göre Doğu Anadolu'nun coğrafi şartları, resmi makamların deyimiyle isyan bastırılmış olmasına rağmen, bir gerilla mücadelesine sahne olabilir. Bir başka deyişle Ankara için tehlike geçmiş gözükmemektedir. Ankara hükümetini meşgul edebilecek bir diğer konu ise muhalefettir. İstiklâl Mahkemeleri, özellikle İstanbul'da, faaliyetlerine sıkı bir şekilde devam etmekte ve hiç boşta kalmamaktadırlar.¹¹⁴ Charlet, bir hafta sonra yayınladığı bir başka yazıda ise, sıkıyönetim kapsamında ülke genelinde tutuklananlar arasında eski subaylar, eski ve muvazzaf memurlar ve (bilhassa İstanbul'da okuyan) öğrenciler bulunmaktadır. Charlet'e göre bu kişilerin bir Kürt isyanı ile hiçbir alakaları yoktur. Bu, daha çok Ankara hükümetine ve rejime muhalefet gösteren kesimlerin tutuklanmasıdır. Bu kişiler, "*istiklâl adı verilen mahkemelerde*" yargılanmakta ve aldıkları ceza temyize götürülememektedir. Aynı zamanda Charlet, İstanbul'dan gelen bir habere göre Kürt isyanının başındaki Şeyh Said'in İstiklâl Mahkemesi tarafından yargılanıp ölüm cezasına çarptırıldığına dair habere yalnızca bir cümle ile yer vermektedir.¹¹⁵

Aynı haberler Robert Charlet'in 25 Mayıs 1925 tarihli bir başka yazısında da geçmektedir. Fakat bu tarihte isyan tamamen bastırılmış olmasına rağmen olası bir Kürt isyanı ile ilgili iddialar devam edebilmekteydi. Charlet'in aktardığına göre, Türk birlikleri "Kara Miché(?)" olarak adlandırılan alanda önemli miktarda isyancıyı yakalamış, bölgedeki yedi köy de silahlarını Türk kuvvetlerine teslim etmişlerdir. Charlet'e göre bu haberler, Kürtlerin isyanının tam olarak bitmediğinin bir göstergesi olarak görülmelidir. Şeyh Said'in yakalanmasından sonra Musul konusunun daha bir ön plana çıktığı bir tarihte kaleme alınan bu yazısında Charlet, bu gerilla savaşı sayesinde Türk birliklerinin aslında ne denli yetkin ve güçlü olduğunun kimi çevrelerce anlaşıldığını belirtmekte, bu durumun, yani Doğu'daki Türk kuvvetlerinin bu gücünün İngiltere'yi Musul konusunda

110 "L'Insurrection Kurde", *La Lanterne*, 16 Nisan 1925, s. 3.

111 "En Turquie", *Excelsior*, 17 Nisan 1925, s. 3.

112 "L'Insurrection Kurde A Pris Fin" *Le Petit Journal*, 17 Nisan 1925, s. 3; "Les Chefs Des Rebelles Kurdes Ont Été Capturés Par Les Turcs", *Le Petit Parisien*, 17 Nisan 1925, s. 3; "En Turquie", *Le Radical*, 18 Nisan 1925, s. 3; "Les Chefs de La Révolte Kurde Capturés", *Le Temps*, 17 Nisan 1928, s. 2.

113 "L'Insurrection Kurde Ne Serait Pas Réprimée", *Le Figaro*, 21 Nisan 1925, s. 3. Benzer haberler için bkz., "La Rébellion Kurde", *La Lanterne*, 21 Nisan 1925, s. 3.

114 Robert Charlet, "Le Soulèvement Kurde", *Le Gaulois*, 12 Nisan 1925, s. 3.

115 Robert Charlet, "La Fin de L'Insurrection Kurde", *Le Gaulois*, 19 Nisan 1925, s. 3. Aslında gazetenin yayımlandığı tarihte Şeyh Said'in yargılanması süreci henüz başlamamıştır.

endişelendirdiğine dikkat çekmektedir. İstiklâl Mahkemelerinin faaliyetlerine de değinen Charlet, İstanbul'daki eski memurların, gazetecilerin ve profesörlerin tutuklanmalarına ve "sözde" İstiklâl Mahkemelerinde yargılanmaları için Ankara'ya getirilmelerine devam edildiğini de eklemektedir.¹¹⁶

Mayıs ayına gelindiğinde ise bir Kürt isyanına dair haberlerin tamamı sona ermiş, yalnızca isyancıların idam edilmesiyle ilgili birkaç kısa haber bazı Fransız gazetelerine yansımıştır. Örneğin 8 Mayıs 1925 tarihli *Excelsior*, isyana katılan 18 kişinin 7 Mayıs günü Diyarbakır'da idam edildiğini kısa cümleler ile okuyucularına duyurmaktadır.¹¹⁷

Tüm bunlar olurken *Paris-Midi* gazetesinden Michel Bossan, Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Fethi Bey ile bir mülakat gerçekleştirmiştir. Röportajda Kürt isyanı, Türk dış politikası ve Türk ekonomisi konularına değinen Fethi Bey, ağırlıkla ekonomi üzerine konuşmuştur. Kürt isyanı ile ilgili kısa bir açıklama yapan Fethi Bey, durumun memnun edici bir şekilde iyiye gittiğini ve "Kürt fanatiklerin isyanının" silahlı kuvvetler tarafından bastırıldığını belirtmektedir. Ayrıca, Türkiye'de hiçbir şeyin ülkenin yeniden inşasını engelleyemeyeceğini de eklemektedir.¹¹⁸

Haziran ayına gelindiğinde ise konu ile alakalı olarak gazetelere yansıyan tek haber, Türk ordusunun seferberliğinin sonlandırılmasıdır.¹¹⁹ Yargılama ve idamlara dair haberler ise Temmuz ayında Fransız gazetelerinde kısmen yer bulabilmiştir. 1 Temmuz 1925 tarihli *L'Œuvre* gazetesinde yayınlanan kısa bir haberde, 44 isyancı Kürt'ün idama mahkûm edildiği belirtilmektedir.¹²⁰ 2 Temmuz 1925 tarihli *Le Peuple* gazetesinde verilen kısa bir haberde de Diyarbakır'daki İstiklâl Mahkemesi tarafından idama mahkûm edilen Şeyh Said ve 46 isyancının cezalarının infaz edildiği, dört zanlının 15 sene hapis cezasına çarptırıldığı, diğerlerinin de beraat ettiği belirtilmektedir.¹²¹

Eylül ayı, Şeyh Said İsyanı'nın bitmesi ve isyancıların yargılanmasından sonra, kimi Fransız gazetelerine göre Şeyh Said İsyanı'nı çıkarılmasına payı olan İngiltere'nin büyük önem verdiği Musul meselesinin Milletler Cemiyeti'ne resmen intikal ettiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Artık gazeteler bu konuya eğilmektedirler. *L'Humanité* başta olmak üzere kimi Fransız gazeteleri, Şeyh Said İsyanı ve bölgedeki diğer bazı olayların Musul'da avantaj sağlamak isteyen İngiltere tarafından körüklendiği görüşünü taşımaktaydılar. *L'Humanité*, Şeyh Said İsyanı'nın yavaşlamaya başladığı günlerde bile İngiltere'yi suçlamakta ve Yakın Doğu'da meydana gelen tüm olayları tamamıyla İngiliz emperyalizmine bağlamaktaydı. Bu konuda çeşitli örnekler vererek Filistin ve Mısır'da yaşanan bazı hadiseleri İngilizlerle ilişkilendirmekte, Kürt isyanının ise tamamen İngiltere tarafından Musul konusunda avantaj sağlamak için çıkarılmış bir isyan olduğunu

116 Robert Charlet, "Angleterre Et Turquie", *Le Gaulois*, 25 Mayıs 1925, s. 4.

117 "Exécution Des Rebelles Kurdes", *Excelsior*, 8 Mayıs 1925, s. 4.

118 Michel Bossan, "La Politique d'Angora", *Paris-Midi*, 5 Mayıs 1925, s. 1.

119 Bu haberler için bkz., "La Turquie Démobilise Ses Troupes", *La Liberté*, 2 Haziran 1925, s. 3; "La Démobilisation Turque", *La Presse*, 2 Haziran 1925, s. 1; "La Turquie Démobilise Les Classes Appelées Pour Réprimer L'Insurrection Kurde", *Le Matin*, 2 Haziran 1925, s. 2; *Le Peuple*, "Après L'Insurrection Kurde", 2 Haziran 1925, s. 3.

120 "44 Insurgés Kurdes Sont Condamnés A Mort", *L'Œuvre* (Paris), 1 Temmuz 1925, s. 3.

121 "Après La Révolte Kurde", *Le Peuple*, 2 Temmuz 1925, s. 3.

vurgulamaktaydı.¹²²

Musul meselesinin Milletler Cemiyeti'nde görüşüldüğü günlerde *L'Œuvre* gazetesi Ortadoğu çöllerini temsil eden "Musul" başlıklı bir karikatür yayınlamıştır. Karikatürde bir İngiliz görevlisi, "*Biz ne Kürtler, ne de Araplar için buradayız*" demekte, yanındaki (kimliği anlaşılamayan, fakat Fransız olma ihtimali yüksek olan) kişi ise "*Evet, siz petrol için buradasınız*" şeklinde kinayeli bir cevap vermektedir.

Sonuç

Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin karşılaştığı ilk meselelerden biri olan Şeyh Said İsyanı, bölgeye yönelik ilgisini daima muhafaza eden Fransız basınında ilgi ile takip edilmiştir. Bunun sebepleri birkaç hususta temellendirilebilir. Öncelikle Türkiye'nin ilk yıllarda attığı kimi adımlar (kapitülasyonların kaldırılması, yabancı okulların sınırlandırılarak denetim altına alınması ve milli bir dil kullanılması gibi), bölgede hatırı sayılır ölçüde ekonomik ve kültürel bir nüfuz barındıran Fransa'da belirli bir endişeye sebebiyet vermiştir. Bu endişelere kökleşmiş önyargılar da eklenince, Anadolu'nun ortasında kurulan bir cumhuriyetin ne ölçüde yaşayabilir olduğu sorgulanmıştır.

1925'in Şubat ayında Doğu Anadolu'da çıkan Şeyh Said İsyanı ilk olarak bu çerçevede değerlendirilmiştir. Şeyh Said'in dini bir söylemle ayaklanması, Fransız basınında, Ankara'nın laikleşme çabalarının halkta yarattığı söylenen hoşnutsuzluğun bir yansıması olarak algılanmıştır. Basının genel kanaatine göre Kürtler, feodal bir düzen içerisinde yaşayan ilkel ve cahil bir toplumdur. Ermeni Meselesi sebebiyle Kürtleri suçlayan kimi yazarlar bu konuda daha da ileri giderek Kürtlerin vahşi ve acımasız insanlar olduklarını dahi öne sürmüşlerdir. Bu ilkel ve gelenekçi görünüm, basında Kürtlerin Ankara'nın merkezileştirici ve laikleştirici adımlarına karşı ayaklandıkları izlenimini oluşturmuştur.

Basının üzerinde durduğu bir diğer nokta, Kürtlerin bağımsız bir devlet kurmak arzusu taşıdıklarıdır. Onlara göre Kürtlere özerk bir statü veren Sevr Antlaşması akıbeta uğramıştır. Lozan'da da Kürtlerin Türklerle bir oldukları kabul edilmiştir. Ancak Şeyh Said, bağımsız bir Kürt devleti kurmak için isyan etmiş, dini bir söylem geliştirerek halkı da etrafında toplamaya çalışmıştır. Bu görüş isyanın ilk dönemlerinde sıklıkla dile getirilmiş ve temelleri eskilere dayanan bir iç mesele olarak yorumlanmıştır.

İlerleyen safhada isyanın zamanlaması üzerinde durulmuştur. Lozan Barış Görüşmeleri sırasında çözüme kavuşturulamayan ve İngiltere ile Türkiye arasında çözümlenmek üzere ileri bir tarihe ertelenen Musul meselesinin gündemde olduğu bir dönemde çıkan bu isyan, Fransız basınında bazı soru işaretleri doğurmuştur. Musul meselesinde Türkiye'nin ana tezi, Kürtlerin Türklerle bir oldukları ve Musul'da yaşayan Kürtlerin de bu duyguları paylaştığı şeklindeydi. Bu noktada Fransız gazeteleri, Kürtlerin isyan etmesinin Türkiye'nin Musul'daki tezlerini çürütebilecek bir örnek olduğu üzerinde durmuşlardır. Bu sebeple gazeteler, İngilizlerin Musul'da elini kuvvetlendirebilecek olan bu isyanda İngiliz parmağı olup olmadığını tartışmışlardır. Bazı gazeteler isyanın Musul petrollerine göz koyan İngilizler tarafından körüklendiği üzerinde ısrarla durmuşlardır. Fakat İngiliz basını

122 "Dans L'Orient Musulman", *L'Humanité*, 24 Mart 1925, s. 3.

üzerindeki gözlemler, İngilizlerin Türklerin bu isyanı bahane ederek ordularını güneye, yani Musul'a yaklaştırmalarından endişe duydukları yönündedir.

Türkiye'ye sempati ile bakan Fransa Başbakanı Edouard Herriot, isyan sırasında Türkiye'ye açık bir destek vermiş, fakat bunu müttefiki İngiltere'yi gücendirmemeye özen gösterecek bir şekilde yapmıştır. Bu destek, Türkiye'nin bir kısmı Fransız mandası altındaki Suriye'den geçen demiryolunu isyan bölgesine asker taşımak için kullanma talebinde kendisini göstermiştir. Türkiye'nin 1921 tarihli Ankara Antlaşması'nın ilgili maddesine dayanarak yaptığı bu talep Fransa tarafından kabul edilmiştir. Fakat bu gelişme, basında da dile getirildiği üzere, Musul meselesinin masada olduğu bir dönemde Türk ordusunun isyan bahanesiyle Musul'a yaklaşacağından endişe eden Londra'yı telaşlandırmıştır. Burada da devreye giren Herriot, İngilizlere güvence vererek endişelerini gidermeye çalışmıştır.

Kaynaklar

Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 15, Devre: II, İçtima Senesi: II, TBMM Matbaası, Ankara 1976.

Gazeteler

Excelsior

Journal des Débats

L'Action Françaises

L'Homme Libre

L'Humanité

L'Intransigeant

L'Œuvre (Paris)

La Croix

La Dépêche (de Toulouse)

La Lanterne

La Liberté

La Presse

Le Figaro

Le Gaulois

Le Journal

Le Libertaire

Le Matin

Le Petit Journal

Le Petit Parisien

Le Peuple

Le Radical

Le Rappel

Le Temps

Paris-Midi

Paris-Soir

Gazete Yazıları

Bainville, Jacques, “Les Kurdes Soulèvés Contre La République d’Angora”, *La Liberté*, 27 Şubat 1925, s. 1.

Barde, Henry, “La Révolte Kurde”, *L’Œuvre* (Paris), 27 Şubat 1925, s. 3.

Barde, Henry, “La Turquie et Le Kurdistan”, *L’Œuvre* (Paris), 2 Mart 1925, s. 3.

Bossan, Michel, “La Politique d’Angora”, *Paris-Midi*, 5 Mayıs 1925, s. 1.

Charlet, Robert, “Angleterre Et Turquie”, *Le Gaulois*, 25 Mayıs 1925, s. 4.

Charlet, Robert, “La Fin de L’Insurrection Kurde”, *Le Gaulois*, 19 Nisan 1925, s. 3.

Charlet, Robert, “Le Soulèvement Kurde”, *Le Gaulois*, 12 Nisan 1925, s. 3.

Charlet, Robert, “Le Soulèvement Kurde”, *Le Gaulois*, 18 Mart 1925, s. 3.

Charlet, Robert, “Le Soulèvement Kurde”, *Le Gaulois*, 26 Şubat 1925, s. 3.

Charlet, Robert, “Le Soulèvement Kurde”, *Le Gaulois*, 27 Şubat 1925, s. 4.

Charlet, Robert, “Le Soulèvement Kurde”, *Le Gaulois*, 28 Şubat 1925, s. 2.

Charlet, Robert, “Le Soulèvement Kurde”, *Le Gaulois*, 4 Mart 1925, s. 4.

Cholleux, R. Le, “La Révolte Des Kurdes”, *La Croix*, 4 Nisan 1925, s. 5.

Dortet, Francis, “Une Menace Pour La Turquie”, *La Dépêche* (de Toulouse), 28 Şubat 1925, s. 1.

Gauvain, Auguste, “L’Insurrection Kurde”, *Journal des Débats*, 27 Şubat 1925, s. 1.

Gauvain, Auguste, “La République Turque”, *Journal des Débats*, 1 Kasım 1923.

H. B., “Après La Révolte Kurde”, *L’Œuvre* (Paris), 4 Mart 1925, s. 3.

Jullein, A., “La Turquie et L’Insurrection Kurde”, *Le Petit Parisien*, 28 Şubat 1925, s. 3.

Jullein, A., “La Turquie et L’Insurrection Kurde”, *Le Petit Parisien*, 28 Şubat 1925, s. 3.

Mallet, Alfred, “La Révolte des Kurdes”, *Le Figaro*, 27 Şubat 1925, s. 1.

Perreux, Gabriel, “La Révolte Kurde S’Etend”, *Paris-Midi*, 16 Mart 1925, s. 3.

R.C., “Le Soulèvement Kurde”, *Le Gaulois*, 28 Mart 1925, s. 1.

Titayna, “Les Kurdes Se Battent, Mais Pour Qui?”, *L’Intransigeant*, 13 Mart 1925, s. 1.

Un Diplomat, “La Révolte Des Kurdes Serait Organisée Par L’Angleterre”, *Paris-Midi*, 27 Şubat 1925, s. 1.

Vitoux, Pierre, “L’Epopée Turque et Son Héros”, *Le Petit Parisien*, 29 Ekim 1938, s. 1, 3.

W.Gaspart, Alfred, “Nos Intérêts En Orient”, *L’Homme Libre*, 10 Mart 1925, s. 3.

Kitaplar

Akyüz, Yahya, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 5. Baskı, Ankara 1997.

Aybars, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri*, Doğan Kitap, 2. Baskı, İstanbul 2018.

Çelik, Aliye Pekin ve Çeçen, Zeynep Kocabıyıklıoğlu, *Berthe Georges-Gaulis’den Mektuplar*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2021.

Dost-Niyego, Pınar, *Le Bon Dictateur-L’image de Mustafa Kemal Atatürk en France (1919-1938)*, Libra Yayınları, İstanbul 2014.

Fırat, M. Şerif, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi (Etimoloji-Din-Etnoğrafya-Dil ve Ermeni Mezalimi)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007.

İnönü, İsmet, *Hatıralar*, Bilgi Yayınları, 2. Kitap, Ankara 1987.

Kaymaz, İhsan Ş., *Şeyh Sait Ayaklanmasında İngiliz Parmağı*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014.

Kürkçüoğlu, Ömer, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1978.

Mumcu, Uğur, *Kürt-İslam Ayaklanması, 1919-1925*, Tekin Yayınevi, 10. Basım, Ankara 1993.

Öke, Mim Kemal, *Musul-Kürdistan Sorunu, 1918-1926*, İz Yayıncılık, İstanbul 1995.

Örgeevren, Ahmet Süreyya, *Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi: Vesikalar, Olaylar ve Hatıralar*, Temel Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2007.

Selçuk, Fatih, *Fransız Basınında Atatürk ve Türkiye’nin Modernleşmesi (1922-1938)*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 2020.

Şimşir, Bilâl N., *İngiliz Belgeleriyle Sakarya’dan İzmir’e (1921-1923)*, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, Ankara 2016.

Şimşir, Bilal, *Atatürk Dönemi İncelemeler*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2006.

Toker, Metin, *Şeyh Sait ve İsyanı*, Bilgi Yayınları, İkinci Basım, Ankara 1994.

Toynbee, Arnold, *Türkiye: Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, çev. Kasım Yargıcı, Milliyet Yayınları, 1971.

Uyar, Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Kitapları, 2. Baskı, İstanbul 1999.

Yamaç, Müzehher, *Fransız Diplomatik Belgelerinde Ağrı İsyanı (1926-1930)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

Yavuz, Bige, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri: Fransız Arşiv Belgeleri Açısından (1919-1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.